

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Pollmann Teréz

Deiktikus nyelvi elemek fordítási problémái

Nyelvtudományi Doktori Iskola
vezetője: Prof. Dr. Nyomárkay István DSc., egyetemi tanár
Romanisztika Program
vezetője: Dr. Giampaolo Salvi DSc., egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Giampaolo Salvi DSc., egyetemi tanár
Opponensek: Dr. Fábián Zsuzsa CSc., egyetemi docens
Dr. Tóth László PhD.
Titkár: Dr. Sztanó László CSc.
Tag: Dr. Kiss Sándor CSc.
Dr. Lax Éva (póttag)

Témavezető:

Dr. Albert Sándor, habil. egyetemi docens

Budapest, 2007.

Tartalom

1. Bevezetés	
1.1. A dolgozat témája	4
1.2. A dolgozat módszere	5
1.3. Hipotézis	6
1.4. A dolgozat felépítése	8
1.5. Várható eredmények	9
2. Lexikális jelentés - aktuális jelentés	
2.1. Lexikális jelentés	10
2.2. Aktuális jelentés	11
2.3. Lexikális jelentés - aktuális jelentés viszonya	13
2.4. Aktuális jelentés a fordításban	15
3. Deixis	
3.1. Mi a deixis?	18
3.2. A deiktikus elemek jellemzői	18
3.3. Személydeixis	21
3.4. Helydeixis	23
3.5. Idődeixis	26
3.6. Diskurzusdeixis	28
4. Deiktikus elemek a fordításban	
4.1. Személydeixis	30
4.1.1. <i>Io</i>	30
4.1.2. <i>Tu</i>	35
4.1.3. Összegzés	38
4.2. Helydeixis	39

4.2.1. <i>Qui</i> és <i>qua</i>	40
4.2.2. <i>Lì</i> és <i>là</i>	47
4.2.3. <i>Qua e là</i>	52
4.2.4. Összegzés	53
4.3. Idődeixis	54
4.3.1. <i>Oggi</i>	55
4.3.2. <i>Domani</i>	58
4.3.3. <i>Adesso</i>	60
4.3.4. Összegzés	63
5. A vizsgálat összegzése	
5.1. A vizsgált elemek jellemző viselkedése	64
5.2. A jelenség a fordításelmélet szemszögéből	
5.2.1. Lexikai átváltási műveletek	65
5.2.2. Grammatikai átváltási műveletek	66
5.2.3. Szövegszintű átváltás	68
5.3. További kutatási lehetőségek	69
6. Példatár	
6.1. Személydeixis	71
6.2. Helydeixis	87
6.3. Idődeixis	101
Felhasznált irodalom	110

1. rész

Bevezetés

1.1. A dolgozat témája

A fordítástudomány néhány évtizedes tudományág, megszületését sokan 1959-re datálják, Roman Jakobson *On Linguistic Aspects of Translation* című tanulmánya megjelenéséhez. Jakobson szerint „A nyelvtudomány egyetlen nyelvi darabot sem értelmezhet anélkül, hogy lefordítaná annak jeleit ugyanannak a rendszernek más jeleire vagy egy másik rendszer jeleire” (Jakobson 1972: 427)¹. Ezt a koncepciót Bruno Osimo, milánói fordításkutató olyan gyökeres fordulathoz hasonlítja, mint a ptolemaioszi geocentrikus világkép felváltása a kopernikuszi heliocentrikus világképpel (Osimo 2000: 93). A fordítás-kutatás marginális szerepéből a nyelvtudományok központi szereplőjévé válhat.

A fordításkutatás művelői különböző tudományterületekről érkeztek (kontrasztív nyelvészet, szövegnyelvészet, stilisztika, nyelvfilozófia, pszicholingvisztika stb.), ahonnan magukkal hozták saját terminológiájukat, kutatási módszereiket. A nyolcvanas évektől önálló tudományterületnek tekintjük, amelynek saját neve (Holmes által javasolt *translation studies*), kutatási problémái és módszerei vannak. Az ezredforduló előtt a tudományág saját szótára és enciklopédiája is napvilágot látott: *Dictionary of Translation Studies* 1997, *Encyclopedia of Translation Studies* 1998.

¹ „No linguistic specimen may be interpreted by the science of language without a translation of its signs into other signs of the same system or into signs of another systems.”

A fordítás lényegét érintő olyan kérdések mint a fordítási folyamat modellje (Nida), fordíthatóság (Mounin), ekvivalencia (Catford, Nida) mellett fordításkutatók előszeretettel mélyülnek el egy-egy nyelvpár vonatkozásában érvényes, vagy a fordítás specifikus területeire összpontosító problémákra, mint reáliák fordítása (Valló Zsuzsa), címek fordítása (Cs. Jónás Erzsébet) stb. A deiktikus kifejezések azért tarthatnak számot az érdeklődésünkre, mert jól példázzák a szótár közvetlen felhasználhatóságának problematikus voltát: a deiktikus elemek ugyanis aktuális jelentésüket (értelmüket) a szövegből nyerik el, ezzel illusztrálják a szövegszintű ekvivalencia megteremtésének szükségességét.

Deiktikus nyelvi elemek fordítási szempontú vizsgálatára találni példákat a közelmúlt nemzetközi szakirodalmában. Kerstin Jonassonnak 2000-ben jelent meg egy tanulmánya a determinánsok vizsgálatáról franciáról svédre fordított narratív szövegekben. 2003-ban megjelent tanulmányukban Ian Mason és Adriana Serban román irodalmi szövegek angol fordításaiban keresik a szignifikáns különbségeket, fő tendenciákat. 2005-ben Federica Da Milano könyvet publikált a determinánssal kifejezett helydeixis szisztémájáról különféle európai nyelvekben, a mintavétel anyanyelvi beszélők révén történt.

Olasz - magyar fordítási relációban tudomásunk szerint eddig még nem foglalkoztak a deixisek kérdésével.

1.2. A dolgozat módszere

Egy fordítást két teljesen különböző szempont alapján közelíthetünk meg: a szövegek felől és a fordító tevékenysége felől. Dolgozatomban az előbbi, nyelvészeti háttérű módszert

alkalmazom, az összehasonlító kutatási modellt, ami a fordításkutatás tradicionális módja. Ez a forrásnyelvi szöveg (FSz) és a célnyelvi szöveg (CSz) valamilyen szempontból történő összehasonlítását jelenti, szoros kapcsolatban a kontrasztív nyelvészettel. Ez a kutatási modell vizsgálja a szövegek közötti azonosságokat és megközelítő azonosságokat, az eltolódások (*shifts*) véletlenszerű vagy rendszerszerű voltát. Ez tehát egy statikus modell, amelynek középpontjában az ekvivalencia-viszony áll. A dolgozatban nem alkalmazzuk a folyamatközpontú megközelítést, és nem tekintjük irány-mutatónak az oksági modellt sem, amelynek fő kérdése a *miért*.

1.3. Hipotézis

A hipotézis, amelyet felállítunk és megvizsgálunk, nem oksági (*explanatory*) vagy magyarázó (*interpretive*), és nem is előrejelző (*predictive*). Leíró (*descriptive*) hipotézist állítunk fel. Egyfajta kiinduló hipotézisként feltételezzük, hogy

1. a deiktikus nyelvi elemek a fordítás eredményeképpen létrejövő CSz-ben nem mindig maradnak deiktikus elemek,

2. amikor a FSz deiktikus elemeinek megfelelői a CSz-ben nem deiktikus nyelvi elemek, akkor jellemzően explicitté válnak.

A hipotézis indoklása:

John Catford már 1965-ben megállapította, hogy a formális megfelelés ritka, „hiszen a nyelvi rendszerek különbözősége miatt szinte sosem fordul elő, hogy valamely lexikai egység vagy grammatikai struktúra azonos helyet foglalna el a két nyelv rendszerében” (Catford 1965: 33, Klaudy 1994: 70) A deiktikus elemek összehasonlítása során is

megállapíthatjuk, hogy ritka a formális ekvivalencia, mint ahogyan az alábbi példánál is:

Lo scrivo qua.

Itt írom.

A magyar *itt* helyhatározószóval ellentétben az olasz *qua* lexémának, deiktikus elemnek vagy egy „párja”, amely a kontextusok zömében szinonimának tekinthető, ez pedig a *quí*. Tehát nem beszélhetünk formális megfelelésről (*formal correspondence*) a fenti értelemben, hanem szövegszinten (*textual correspondence*) keressük az ekvivalencia megvalósulását. A dolgozatban azt vizsgálom, hogy a FNy-i deiktikus elem deiktikus elem marad-e a CSz-ben. Mivel a fordítói eljárások során a lexikai elemek nagy mértékben ki vannak téve a transzformációknak (Catfordnál *shift*, Newmarknál *transposition*), ezért az a várakozásunk, hogy a deiktikus nyelvi elemek a fordítás eredményeképpen létrejövő CSz-ben nem mindig maradnak deiktikus elemek, várhatóan igazolódni fog.

Az explicitáció egy fordítási univerzálé. Nemzetközileg is elismert hazai kutatója Klaudy Kinga, aki az *Encyclopedia of Translation Studies*-ban az *Universal of translation* (288-310.) című fejezetet írta. Az explicitáció koncepcióját először Vinay és Darbelnet (1958: 8) így definiálták:

Az explicitációs eljárás folyamán olyan információt viszünk a célnyelvi szövegbe, amely a forrásnyelvi szövegben csak implicit módon volt jelen, de kikövetkeztethető a kontextusból vagy a szituációból. (saját fordítás)

A deiktikus elemek tipikusan azok a nyelvi elemek, amelyek teljes jelentésüket a kontextusból és a szituációból nyerik el. Mivel az explicitáció egy fordítási univerzálé, általánosan és tipikusan használt fordítói eljárás, várható,

hogy a fordító az általa megfejtett, értelmezett jelentést nem mindig implicit jelentésként fogja elhelyezni a CSz-ben.

1.4. A dolgozat felépítése

A következő fejezetben áttekintjük a lexikális jelentés - aktuális jelentés fogalomkörét, viszonyát. A fordítási tevékenység egyik kulcskérdése, hogyan tudja a fordító átalakítani a szótár által megadott szójelentéseket globális értelmű üzenetté. A *langue*-szintű formális megfelelések diszkurzív szöveg-ekvivalensekké való átalakítása ma is a fordításelmélet egyik leghomályosabb része. Bár a nyelv lineáris jellege miatt a fordító mindig egyes szavakat, kifejezéseket, mondatokat stb. fordít, azt biztosan állíthatjuk, hogy ezt mindig az egész szöveg előzetes ismerete alapján teszi (Albert 2003a: 39-41). Az aktuális jelentés értelmezése segítheti a fordításkutatásnak ezt az enigmatikus részét, az aktuális jelentés fordításszemponitú megközelítése pedig hozzájárulhat a szemantika eme izgalmas, a pragmatikai kutatások által is folyton megújuló területéhez.

A harmadik fejezetben áttekintjük a deixisnek nevezett nyelvi jelenséget, amely a szemantika egyik kedvelt kutatási területe. Ahogyan a fordítás során az egyes szavak a szöveg egészének ismeretében nyerik el jelentésüket, úgy a deiktikus elemek is a kontextus és a beszédhelyzet ismeretében értelmezhetők. A deiktikus elemek fordítása tehát eklatáns példáját adhatja a szövegszintű diszkurzív ekvivalencia létrehozásának.

A negyedik fejezetben az elvégzett vizsgálatot fogjuk bemutatni. A FSz Pirandello *Il fu Mattia Pascal*² című

² 1993. Torino: Einaudi

regénye, a CSz e regény magyar nyelvű változata Déry Tibor fordításában³. A deiktikus elemek három fő csoportjából, úgymint személy-, hely-, és idődeixisek, kiválasztottunk 2-3-4 alaptípust, amelyeknek megkerestük az összes olasz előfordulását. Ezután megnéztük, hogy a magyar szövegben ezek miként jelennek meg: megmarad-e a szótári jelentésük, megmarad-e a deiktikus jellegük, miként alakulnak át, explicitté válnak-e?

Az ötödik fejezet a vizsgálat eredményének összefoglalása. Levonjuk a lehetséges konklúziókat és felvázoljuk a további kutatási irányokat.

A Példatárban további regényrészletek találhatók a bemutatott fordítói megoldások illusztrálására. A többszáz példa olasz és magyar mondatkörnyezetben való bemutatására teljes egészében nincs lehetőség, de bőséges példaanyaggal igyekszünk alátámasztani állításaimat.

1.5. Várható eredmények

A deiktikus nyelvi elemek fordításban való vizsgálata hozzájárulhat kontrasztív szemantikai kutatásokhoz, a deiktikus elemek használatában levő különbségek feltárásához. A jelentésértelmezés és a szótárhasználat viszonyának pontosítása lehetővé teszi a hasznosítást az olasznyelvtanítási szakmódszertanban és a fordítóképzésben. További kutatási lehetőségeket nyit meg, a deiktikus elemek viselkedése vizsgálható más műfajban, tovább szűkíthető egy típusra, s ezzel együtt kiterjeszthető nagyobb mintára.

³ 1992. Budapest: Európa Könyvkiadó

2. rész

Lexikális jelentés – aktuális jelentés

2.1. Lexikális jelentés

A ma általánosan elfogadott meghatározás szerint a jelentés viszonyfogalom. A viszonyítási alaptól függően a nyelvi kifejezések és a valóság, a nyelvi kifejezések és a megismerés (kogníció), vagy a nyelvi kifejezések és a nyelvi rendszeren belüli egyéb nyelvi kifejezések közti viszony. (Kiefer 1999) Chierchia is több szempontból közelíti meg a kérdést, megkülönböztet szűkebb értelemben vett jelentést és tágabb értelemben vett jelentést. Az előbbit a nyelvi rendszer határozza meg, utóbbit a nyelvhasználat (Chierchia 1997: 169). E viszonylagosság okán joggal vetődhet fel a kérdés: van-e önálló, lexikális jelentése a szónak?

Létezik olyan felfogás, miszerint: „A szó csak kontextusban létezik, önmagában semmi sem”⁴ (Rosetti in Stati 1878: 72). Antal Lászlónál ugyanakkor azt olvashatjuk, hogy: „A jelentés lényegében és általában független a kontextustól”⁵ (Antal 1967: 121). Zsilka János a kontextuális jelentéshez viszonyítva határozza meg a lexikális jelentést. Adott szónak a különböző kontextusokban való jelentései a kontextusból elvonhatók, és egymásból levezethetők. Így kapjuk meg a jelentés kontextustól viszonylag független formáját, a lexikális jelentést, amely a *langue* szférába tartozik (Zsilka 1975: 17).

A nyelvészek többsége által a szavak jelentésének van egy jelentésmagja (*nucleo*), amely független a konkrét

⁴ La parola non esiste che grazie al contesto, e per di sé non è niente.

⁵ Il significato è essenzialmente e generalmente indipendente dal contesto.

használatától, a nyelvközösség által meghatározott, s ez a kommunikáció feltétele. Ennek a jelentésmagnak van stabil és van mobil része. Ez utóbbin alkalmi jelentéskiterjesztést értünk – amely később a lexikális jelentés részévé válhat. Ez utóbbi gondolatot már Herman Paul 1898-ban megjelent *Prinzipien der Sprachgeschichte* című művében olvashatjuk. A jelentésváltozásokról szóló fejezetében abból indul ki, hogy minden jelentés összetett képzetből áll, s a beszélők a szavakat alkalmilag a szokásostól eltérő jelentésben is használhatják. A jelentés két aspektusát okkasionális (alkalomszerű) és uzuális (szokásos) jelentés néven különítette el. Ha az alkalmi jelentés szokásossá válik, jelentésváltozás következik be, a szóhoz a régi jelentés mellett vagy helyett új jelentés társul.

A jelentés stabil része, a jelentésmag nem minden lexémánál azonos súlyú. Pólya Tamás úgy véli, hogy némelyik szó lexikális jelentése nem teljesen kitöltött jelentés-szerkezet, amelyet az aktuális kontextus tesz jelentéstanilag teljessé. Egy elemzésében a magyar igeekötőről bizonyítja, hogy „aktiválандó függvény-félének, az adott kontextusban meghatározott módon kitöltendő váznak tekintendő” (Pólya 2000: 236).

A következő fejezetben látni fogjuk, hogy a deiktikus elemek is hasonló szerepet töltenek be.

2.2. Aktuális jelentés

A fent említett alkalmi, alkalomszerű jelentés W. Schmidt szerint úgy jön létre, hogy a szó különböző kontextusokban egyes jelentéselemeket elhalványít vagy újakat hoz létre, a szavak „új aktuális jelentéseket” fejlesztenek ki (Károly 1970: 181). Az aktuális jelentés mibenlétéről szólva Kelemen

Sándor úgy nyilatkozott, hogy csak első látásra tűnik könnyűnek a kérdés, tudniillik a *parole* nyelvi szintet, használatot, performanciát értjük rajta. Azonban továbbvezetve a gondolatmenetét hamar arra a következtetésre jut, hogy „a jelentésnek tényleges aktualitása a kommunikáció során megjelenő megnyilatkozásokban van” (Kelemen 2000: 145).

A megnyilatkozás egy szólánc, egyes szavak jelentése alapvetően lényeges, de a szavak egyik jelentésükkel vesznek részt, amit a kontextus és szituáció alapján értelmezünk helyesen. Olykor a következő szó világítja meg, a poliszém szó melyik jelentéséről van szó, pl. *battaglia navale* ('ütközet hajós'), olykor a megelőző szó, pl. *le sette di sera* ('hét óra este'). A szó jelentése a mondatban nemcsak a környezettől függ, hanem a meg nem jelent szavaktól is (milyen szinonimái, antonimái léteznek). A kontextuális, tkp. aktuális jelentés meghatározását az is nehezíti, hogy „a szövegben nincsen minden kimondva: minden szövegnek vannak *implicit összetevői* is, amelyek megértése ugyancsak befolyásolja valamilyen módon a szöveg értelmének megfejtését” (Albert 2003b: 56).

A jelentésekhez való másfajta megközelítés vezette Antal Lászlót arra a gondolatra, hogy különbséget tegyen jelentés és tartalom között. Példája szerint a *Még mindannyiunkban elevenen élnek az előző háború borzalmai* mondat jelentése ugyanaz 1920-ban és 1946-ban is, mégis valami más, hiszen másik háborúra utal. Ezt a valami mást tartalomnak nevezte el. A tartalmat a jelentésen keresztül, a jelentés segítségével fejezzük ki. A megkülönböztetés azért fontos, mert elvben „minden mondat megértése két síkon zajlik le. A mondat jelentésének a megértéséhez csak nyelvi ismeretekre van szükség. A mondat tartalmának a megértéséhez a világra vonatkozó nem nyelvi ismeretekre is szükség van” (Antal 1985: 139).

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Antal László példamondatában az *előző háború* aktuális jelentése más, ez pedig csak a beszélő időbeli helyzetéhez képest értelmezhető.

2.3. Lexikális jelentés - aktuális jelentés viszonya

Károly Sándor 1970-ben megjelent Általános és magyar jelentéstan című művében nagyon fontos elvi megállapításként leszögezi: „a jelnek nincs külön *szótári* és külön *kontextuális* jelentése” (Károly 1970: 181). Károly Sándor szerint a Schmidt által definiált „kétféle jelentés elkülönítésére nincs szükség”, hiszen „ahány kontextustípus, annyi jelentésfajta”, „Schmidt lexikális és aktuális jelentése nem operatív megkülönböztetés” (Károly 1970: 182). Károly ugyanakkor megkülönböztet az aktuális használaton belül új kontextustípus által létrejött új jelentést, és régi kontextustípus által realizált régi jelentést, vagyis többféle aktuális jelentést.

A lexikális jelentés - aktuális jelentés fogalompár által kifejezett kettősség sokak szerint a saussure-i *langue* (nyelvi rendszer) - *parole* (konkrét beszédtevékenység) viszonytal vonható párhuzamba. E dialektikus viszony kulcskérdése, hogy a szókincsből, a szótárból mi és hogyan kerül át a nyelvhasználat szintjére ill. vissza a nyelvi állományba. Saussure-nek a nyelvet mint rendszert középpontba állító megközelítése vált a strukturalista nyelvészeti irányzatok alapjává. A prioritás kérdése azonban ma már vitathatatlan, állítja Deme László. A nyelv a beszédből származik, ma is függetlenebb, önállóbb. „A beszéd direkt társadalmi hatású; a nyelv ennek [...] terméke és kiszolgálója” (Deme 1971: 20).

Wilhelm Schmidtnél olvasható a *potenzielle Bedeutung* (potenciális jelentés) kifejezés, amelyet Székely Gábor a következőképpen határoz meg: a szókincs szintjén található lexikális jelentés, és a beszéd szintjén található aktuális jelentés síkja között húzódik meg a potenciális jelentés síkja, a szavaknak, lexémáknak az a jelentéstípusa, amely „nem teljesen független a szövegösszefüggéstől, de még nem is kötődik teljes egészében a konkrét szöveghez” (Székely 2000: 261). Szerinte adott kontextusban egy szónak vagy valamelyik lexikális jelentése, vagy valamelyik potenciális jelentése aktualizálódik.

Röviden összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy a lexikális vagy szótári és kontextuális vagy aktuális jelentés értelmezése és definiálása, a köztük levő viszony meghatározása nem egységes. Megfigyelésünk szerint, szavakra vonatkoztatva, kétféle értelmezésről beszélhetünk. Az aktuális jelentés tágabb értelemben adott szónak konkrét szövegben megnyilvánuló jelentése, azaz a szótári jelentések közül (hiszen a legtöbb szó poliszém) valamelyiknek az aktualizálódása, vagy a kontextusban megjelenő, a szótár által nem nyilvántartott, újszerű jelentése. Az aktuális jelentés szűkebb értelemben csak az utóbbi, vagyis adott szónak konkrét szövegben megjelenő alkalmi, legalábbis szótárban nem található jelentése, amely vagy megmarad az egyedi használat szintjén, vagy ismétlődő használat után a későbbiekben a lexikai jelentés részévé válik. Ez a terminológiai-definíciós eklekticizmus zavaró. Ezért fordulunk a fordítás(elmélet)hez.

2.4. Aktuális jelentés a fordításban

Dániel Ágnes 1983-ban még aktuális értékről, aktuális közléstartalomról beszél. A fordító „az adott FNy-ú jel vagy jelcsoport aktuális értékét” szeretné megfeleltetni az új szövegkörnyezetben (Dániel 1983: 125). „A forrásnyelvi elem aktuális közléstartalmának átvilágításához a szűkebb és tágabb szövegkörnyezet és a közlési helyzet megértése segít hozzá” (Dániel 1983: 23). Az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke által 1999-ben rendezett *Lexikális jelentés, aktuális jelentés* című tudományos konferencia előadásaiból összeállított azonos című könyvnek mindössze két tanulmányában látjuk az aktuális jelentés vizsgálatának kiterjesztését fordításokra: Kiss Gábor *A give és az ad ige előfordulása George Orwell „1984” című regényének angol és magyar nyelvű párhuzamos korpuszában – összevetve kétnyelvű szótáraink adataival* és N. Lőrincz Julianna *Metafora – aktuális jelentés a műfordításokban*. Az előbbi tanulmány azt a problémakört mutatja be, hogy a nagyszótárak közel sem tartalmazznak annyi idegen nyelvű megfelelőt, amennyi a fordításban található. A *give* igét *ad*-dal 23 esetben fordították, míg nem *ad*-dal 77 esetben, és nem a *give* igét fordították *ad*-dal 45 esetben. A vizsgálat összegzéseként azt állapítja meg, hogy párhuzamos korpuszokra épülő, teljesebb, informatívabb szótárakra van szükség.

Fulvio Leone *Ricerche di semantica lessicale contrastiva* című könyvében arra a megállapításra jut, hogy fel kell hagyni a hagyományos, nem kontextuális fordítással a kétnyelvű szótárban, mert azok csak a hibák terjedését, rögzülését szolgálják. Leone kontrasztív szemantikai kutatásának a célja deklaráltan egy hatékonyabb lexikográfiai módszertanhoz való hozzájárulás, új svéd-olasz szótárhoz inspirációt, vezérfonalat adni.

A hagyományos szótárak, azaz a lexikális jelentés korlátozott használhatósága abból fakad, hogy ami a fordítás során változatlan marad, „az nem a jelentés, hanem az értelem”, ami nyelvi jelnek és a valóság bizonyos szeletének „aktuálisan, itt és most” megvalósuló viszonya (Klaudy 1994: 105). Ezt a viszonyt kell újrateremtenie a fordítónak a célnyelvben, és nem a forrásnyelvi jelentést megőriznie – állítja Klaudy Kinga.

Albert Sándor is fontosnak tartotta leszögezni, hogy a fordító „nem *langue*-mondatokat [...], se nem *parole*-mondatokat, hanem ún. *discours*-mondatokat fordít, az ekvivalenciát pedig soha nem a nyelv, hanem a szöveg szintjén hozza létre” (Albert 2003a: 78).

Sorin Stati elméleti és gyakorlati szempontból is nagyon fontos területnek tartja az interlingvális fordítási problémákat. A szavak lexikális tartalma közötti megfelelés csak megközelítő jellegű és tökéletlen – állítja. A poliszémia jelensége világosan mutatja, hogy egy szónak csekély valószínűséggel létezik megfelelője egy másik nyelven, amely az összes jelentésében ekvivalens lenne, beleértve a stilisztikai árnyalatot is. Ennek a figyelmen kívül hagyása látványos és mulatságos fordítási hibákhoz vezethet. A francia *exercice* jelentéseinek megfelelnek az olasz *esercizio* jelentései, de fordítva csak részben igaz. A francia *descendre* olaszul lehet *scendere*, *discendere*, *abbattere*, *abbassare*, de az olasz *scendere* franciára fordításakor nem mindig a *descendre* szó kapjuk. További „kényes problémák” (*delicati problemi*) a kollokációkhoz és az átvitt jelentésekhez kapcsolódnak. Az olasz *discreto* és francia *discret* melléknevek ekvivalens jelentéseit nem alkalmazhatjuk bármely kollokációban, pl. *prezzo discreto* francia fordítása *prix raisonnable*. Az olasz *bianco*, angol *white*, német *weiss* a latinban két megfelelővel rendelkezik:

albus, candidus. Az olasz nem tesz különbséget abban, hogy nő vagy állat hoz-e utódot a világra, egyaránt a *partorire* igét használja, a francia külön szóval fejezi ki, de szláv nyelvekben több szó is létezik attól függően, hogy milyen állat ellik. Mindebből következik, hogy A nyelv szavaira nem találunk tökéletes ekvivalenciákat a B nyelvben. Mindemellett nem állítja a szerző, hogy fordítás nem lehetséges: „Egy szó lehet lefordíthatatlan, de a megnyilatkozás mindig lefordítható”⁶ (Stati 1978: 298), köszönhetően a kontextusnak és a nyelven kívüli vonatkozásoknak.

Olasz-magyar viszonylatban az említett, még szótárban kezelhető kényes fordítási problémák mint: hamis barátok, kollokációk, idiomatikus kifejezések lexikográfiai feldolgozása Fábián Zsuzsa munkásságának köszönhető.

A szavaknak az a csoportja, amely leginkább kontextusfüggő, amely értelmének megfejtéséhez az *ego-hic-nunc* paraméterek nélkülözhetetlenek – a deiktikus kifejezések.

⁶Le parole saranno forse intraducibili, ma gli enunciativi risultano traducibili.

3. rész

Deixis

3.1. Mi a deixis?

A mondatok referenciális értelmezéséhez kétféle ismeretre van szükségünk.

- endofora: a szöveg belső elemeinek egymáshoz viszonyított referencia értékeit jelenti, anafora, katafora, koherencia stb.

- exofora: kiutalás a szövegből, a szavak referencia értékei egy adott beszédszituációban, a külvilágban találhatók.

Ez utóbbi a deixis.

Általánosan elfogadott definíció szerint a deixis egy nyelvi jelenség, amelynek során meghatározott kifejezések csak a kontextus sajátos koordinátáinak ismeretében értelmezhetők. Levinson úgy fogalmaz, hogy a deixis a legnyilvánvalóbb módon jeleníti meg a nyelv és a kontextus közötti kapcsolatnak a nyelv struktúrájában való tükröződését, vagyis a beszédesemény és a megnyilatkozás jegyei grammatikalizálódnak (Levinson 1985: 67).

3.2. A deiktikus elemek jellemzői

A deiktikus elemek, vagy elterjedt más kifejezéssel élve indexikus elemek, a 70-es évektől a formális szemantika és a pragmatikai nyelvészet egyik központi kérdésévé váltak. A *deixis* terminus az ógörög grammatikákban megjelenő, 'mutatás' értelemben használt *deiktikos* szóból ered, az indexikus elnevezés latin eredetű. A mutatás mint nem verbális

kommunikációs eszköz csak konkrét térben és időben érthető meg. A beszédshituációtól időben és térben távol levő hallgató illetve olvasó nem tudja értelmezni a megnyilatkozás információ tartalmát. Szili Katalin szemléletes példája szerint gondoljuk meg, milyen összevisszaság lenne pár év alatt egy olyan hivatalban, ahol a dossziékra *tavaly*, *tavalyelőtt* címkéket helyeznének el.

Az utalás (deixis) vonatkozhat élőlényre, dologra (pl. személyes és mutató névmások), helyre (pl. mutató névmások, helyhatározószók), időre (pl. igeidők, időhatározószók). Az első csoportot személydeixiseknek vagy személyes deixisnek nevezzük, a helyre vonatkozó deixist helydeixisnek vagy térbeli deixisnek nevezzük, az időre vonatkozót pedig idődeixisnek vagy időbeli deixisnek. Bencze Lóránt a perszonális, lokális és temporális deixis elnevezéseket használja (Bencze 1993: 43). A deixis nem szorítkozik a névmásokra és határozókra, ennél sokkal általánosabb jelenség. Pl. a *marad*, *megy*, *jön*, *hoz*, *visz* igéknek is van deiktikus komponense, hiszen a *Hozd ide az ollót!* felszólításra szükségképpen visszakérdezés lesz a válasz, ha nem tudjuk, melyik szobából hangzott el: *Hová vigyem, hol vagy?*

Levinson a deixis három hagyományos fogalomkörét kiegészíti a szövegdeixis vagy diskurzus deixis és a szociális deixis kategóriájával. Az előbbi a szöveg egyes részeire utal (ez a szó, a *fenti* idézet, a *következő* fejezet stb.). A szociális deixis szorosan kötődik a személydeixisek problémájához. Az olyan deiktikus nyelvi jelzések, mint a tegező, magázó, önöző formák, megszólítások és rangnevek elsősorban a beszélő és a címzett(ek) között fennálló (egyenrangú, illetve alá- vagy fölérendelt) társadalmi viszonyokra utalnak.

Laura Vanelli alapvetően két típusba sorolja a deiktikus elemeket. Vannak a lexikai deiktikus elemek (*deissi lessicale*), amelyeknek lényegi jegye, inherens tulajdonsága, hogy csak nyelven kívüli elemek ismeretében érthető a referenciájuk. Vanelli példája: *Oggi io mangio qui con te. 'Ma én eszem itt veled.'* A másik típusnak a kontextuális deixist (*deissi contestuale*) tekinti. Példái: *Torno subito 'Visszatérek rögtön'; Giriamo a destra 'Forduljunk jobbra'.* A kiemelt lexémák lehetnek deiktikus használatúak, de anaforikus használatúak is, ha van a szövegben egy viszonyítási pont, pl.: *Öt órákor elment, de rögtön visszatért.*

A deiktikus kifejezések jelentésének teljes körű leírását az gátolja, hogy – King és Stanley szerint (Szili 2004) – a jelentésük több rétegből tevődik össze, s egyes összetevőket meg tudunk határozni, másokat nem. Az ismert komponens, Richard Heck (Heck 2002) terminológiájával az állandó jelentés (*standing meaning*) teszi lehetővé, hogy az adott szóval különböző kontextusokban különböző dolgokra utaljunk. Az *én* állandó jelentése a kontextusban beszélőként részt vevő személy. Az állandó jelentés és a kontextustól függő referenciális jelentés megegyezhet, pl. *könyv, virág* szavak esetén, s el is térhet, ez utóbbi kategóriába tartoznak a deiktikus kifejezések. John Perry (2001) két osztályba sorolja az. ún. kontextusfüggő kifejezéseket: „automatikusak” és „szándékosak”. Automatikusak pl. az *én, holnap*, mert a referenciális tartalom a beszélő szándékától függetlenül adott. Az *Én fáradt vagyok* mondat szemantikai tartalma mondatról mondatra változik, az *én* automatikus indexikus kifejezés. A másik osztályra példa: *Az az ember fáradt.* Ebben a mondatban a szemantikai tartalom nem változik, mert az *az* mutató névmás, determináns, szándékos

kontextusfüggő kifejezés, referenciális tartalmát a beszélői szándék rögzíti.

A deiktikus nyelvi elemek (általában) egocentrikus módon szerveződnek. Levinson szerint ez az egocentrizmus úgy érvényesül, hogy a kommunikációs esemény speciális pontjaira utaló deiktikus kifejezéseket egy deiktikus centrumhoz viszonyítva, egy tájékozódási központot feltételezve értelmezzük: a központi személy az a személy, aki beszél, a központi idő az az idő, amikor a beszélő a megnyilatkozást teszi, a központi hely az a hely, ahol a beszélő a megnyilatkozás ideje alatt van. A deiktikus centrum feltételezése teszi lehetővé, hogy magyarázni tudjuk azoknak a közelre és távolra mutató deiktikus nyelvi elemeknek a működését, amelyek meghatározó szerepet játszanak a közlés térszerveződésének értelmezésében. A közelre mutató deiktikus elemek (*ez, itt, ide, innét*) a beszélő elhelyezkedésére, illetve a hozzá közel eső helyekre utalnak, a távolra mutató deiktikus elemek (*az, ott, oda, onnét*) viszont a beszélőtől távol eső (vagy a megszólított, vagy más jelen lévők közelében lévő) helyekre utalnak. A személydeixishez szorosan kapcsolódó szociális deiktikus elemek szerveződésében is szerepet játszik a közelre, illetve távolra mutató közötti különbség: a távolságtartó magázó és önöző formákhoz kapcsolódó harmadik személyű – tehát általában a beszédeseményen kívül („távol”) eső személyre alkalmazott – igeragozás használata a beszélő és címzettje közötti társadalmi távolságot emeli ki metaforikusan.

3.3. Személydeixis

A személydeixis – beleértve a levinsoni szociális deixist, mely a beszédpartnerek egymáshoz való viszonyát jelöli – a

diskurzusban részt vevő személyek szerepének kódolását jelenti, s ez nyilvánvalóan a személyes névmások sajátja elsősorban. Az egyes szám első és második személyű személyes névmások kizárólag a deixis elvén működnek. Az *én* referenciája a beszélő, az üzenet feladója, a *te* referenciája a hallgató, az üzenet címzettje. Ide tartoznak az olaszban az *io, me, mi, tu, te, ti* alakok, a magyarban az *én és te* mellett a különféle tárgyas és határozós alakok mint *hozzám, nekem, tőled, nálad* stb. A többes szám első és második személyűek szintén mindig deiktikusak. Az olasz *noi* és a magyar *mi* lehet inkluzív vagy exkluzív, az első esetben beleértendő a hallgató vagy hallgatók is, a második típusú *mi* nem tartalmazza a hallgatókat. Ez esetben ($mi = én + ő$) forikus referenciával is rendelkezhet, ha a beleértendő *ő* névmásnak a szövegben ante- vagy postcedense van. A többes szám első személyű névmás, a *voi* vonatkozhat egy vagy több hallgatóra, a magyar *ti* csak több hallgatóra, s mindkettő vonatkozhat a hallgatóra és más személyre együtt. Ez esetben ($ti = te + ő$) szintén beszélhetünk forikus referenciáról. A többes számú személydeixishez soroljuk a *ci* és *vi* klitikumokat, magyarban pedig a tárgy- és határozóragos személyes névmásokat: *minket, nálatok* stb. A harmadik személyű személyes névmás, az *ő* utalhat – általában gesztussal kísérve – bárkire, aki részese a beszédshituációnak, de nem részese a beszédeseménynek, vagyis nem tölti be sem a feladó, sem a címzett szerepét. John Lyons szerint ez „egy alapvető, mélyen gyökerező különbség egyrészről az első és második személyű, másrészről a harmadik személyű névmás között, amelyet nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni” (Lyons 1977 in Tátrai 2000). A 3. személyű névmások, ellentétben az 1. és 2. személyű névmásokkal, nemcsak deiktikus, hanem anaforikus funkciót is betölthetnek, utalhatnak a szövegben már említett főnévre, illetőleg főnévi

csoportra, vagyis az antecedensre. Pl.: Mindjárt jön *Péter*, ő a férjem. Az anaforikus funkcióban használt harmadik személyű névmás tehát nem a beszédhelyzetben jelen lévő harmadik személyre utal, hanem korreferenciális kapcsolatot hoz létre az antecedensével. Az anaforikus használatú harmadik személyű névmás referenciális értelmezéséhez tehát nem a beszéd-helyzet ismerete, hanem egy másik, szövegbeli elemre való vonatkoztatása szükséges.

A személyes névmások kanonikus használati módjától eltérő használat esetei pl.: *mi* az *én* helyett, az olaszban és a magyarban is létezik az ún. „királyi többes szám”; *mi* a *te* és a *ti* helyett, ezt a formát is ismeri mindkét nyelv: Hogy vagyunk?; *én* helyett 3. személy, pl. gyereknyelvben, hivatali nyelvben.

A személyazonosítás természetesen történhet mutató névmással is: *Ez János volt!* Az olasz nyelvben a magyarhoz hasonlóan nem kötelező mindig kitenni az első és második személyű személyes névmásokat (sem), az igeragozási paradigma első és második személyű ragjai személyre, a beszédesemény résztvevőire utaló deiktikus nyelvi elemként funkcionálnak.

3.4. Helydeixis

A helydeixis a beszédaktus résztvevőinek a helyszínére utal. Az olaszban és a magyarban is bináris szisztéma működik. A közelre mutató deiktikus elemek (*questo*, *qui*, *ez*, *itt* stb.) a beszélő elhelyezkedésére, illetve a hozzá közel eső helyekre utalnak (pozitív pólus), a távolra mutató deiktikus elemek (*quello*, *lì*, *az*, *ott* stb.) viszont a beszélőtől távol eső (vagy a megszólított, vagy más jelen lévőkhöz közelében lévő) helyekre utalnak (negatív pólus). A közelre mutató deiktikus

elemek vonatkozásait tekintve Vanelli (Vanelli 1995: 269) 3 kategóriát állít fel:

a) egybeesés (*coincidenza*) - *Non mi muoverò di qui.*

'Nem mozdulok innen'

b) bennfoglalás (*inclusione*) - *Fa caldo qui.*

'Meleg van itt'

c) közelség (*prossimità*) - *Il libro che cerchi è qui.*

'A könyv, amelyet keresel, itt van'

Ez utóbbi kifejezésére nézzük Chierchia (1997: 353) példáját:

Ugo è seduto qui e Lia è seduta qui.

A két *qui* különböző helyre vonatkozik, de mindkettő a beszélő közelében van.

A beszélők helyszínének a megállapításában a kon-textusnak fontos szerepe van. *Torni qua domani?* Ha ez a kérdőmondat személyesen hangzik el, a hallgató is a beszélő helyszínén tartózkodik, ha telefonon hangzik el, nincs ott. A *qui/qua* ('itt') és a *lì/là* ('ott') adverbium párok szinonimák általában (a és b példák), de a jelentésükben van némi eltérés is, ami miatt nem mindig felcserélhetők. A *qui* és a *lì* egy pontoszerű helyre utalnak, a *qua* és a *là* pedig területre, pontosabb meghatározottság nélkül (Vanelli 1995: 272).

a) *I bambini stanno giocando lì.*

'A gyerekek ott játszanak.'

b) *I bambini stanno giocando là.*

'A gyerekek ott játszanak.'

c) *Giravo qua e là senza meta.*

'Erre-arra mászkáltam cél nélkül.'

d) * *Giravo qui e lì senza meta.*

Mint már láttuk, egyes igéknek is van deiktikus komponense. Az *andare* és a magyar megfelelője, a *menni* ige sem fejezhet

ki a beszélőhöz közeledő mozgást (a). Akkor használhatók, ha sem a beszélő, sem a hallgató nincs ott (b), ha a beszélő az alany és a hallgató nincs ott (c), ha a hallgató az alany és a beszélő nincs ott (d).

- a) **Giorgio va da me ogni giorno.*
**'Giorgio megy hozzám minden nap.'*
- b) *Rita va a casa.* 'Rita hazamegy.'
- c) *Io vado a casa, tu resti ancora?* 'Én hazamegyek, te még maradsz?'
- d) *Vai in ufficio oggi?* 'Bemész ma a hivatalba?'

Az olaszban a hallgató felé irányuló mozgás kifejezésére kötelező a *venire* 'jönni' ige.

- a) *Vengo da te domani.* 'Jövök hozzád holnap.'
- b) **Vado da te domani.* 'Megyek hozzád holnap.'

A magyarban mindkét mondat helyes, de míg az a) példánál a beszélő a hallgatónál van, azon a helyen, ahova visszatér holnap, addig a b) példánál a beszélő nem ott van. Mindez bizonyítja, hogy a deiktikus nyelvi elemek nem minden esetben a beszélőt jelölik ki a tájékozódási rendszer középpontjának.

A *questo/quello* akárcsak a magyar megfelelőjük, az *ez/az* mutató névmások szerepe paralell a *qua/là* adverbiumokkal: kijelölnék egy referenst a deixis centrumához képest. A *questo* 'ez' pozitív viszonyt, a *quello* 'az' negatív viszonyt fejez ki. Gyakran összekapcsolva használjuk: *questo qua* 'ez itt', *quello là* 'az ott'. Előfordul, hogy az olaszban a mutató névmás felcserélhető a határozott névelővel.

Passami il/quel portacenere!

'Add ide a / azt a hamutartót!'

Meg kell még említeni, hogy - bár az olaszban bináris szisztema van -, a toszkán nyelvjárásban hármaz tagolást találunk: a referens a beszélőnél, hallgatónál vagy mindkettőtől távol van (*qua, costà, là; questo, codesto, quello*).

Különleges deixis típus az analógiás deixis, amelyről Laura Vanelli tesz említést. Ha egy térképre mutatva így szól valaki: *Ci fermeremo qua* 'Itt fogunk megállni', akkor az a helyzet állt elő, hogy sem a beszélő, sem a hallgató nincs a megjelölt helyen.

3.5. Idődeixis

Az idődeixis időpontokat és rövid időtartamokat kódol, általában a megnyilatkozás elhangzásának idejéhez viszonyítva: *ora* - most, *allora* - akkor. Az időre utaló deiktikus nyelvi elemek viszonyrendszerének a középpontját a *most* határozószó jelöli ki, ugyanis a többi időre utaló deiktikus nyelvi elem ebből kiindulva értelmezhető: *fra una settimana* - egy hét múlva, *due mesi fa* - két hónappal ezelőtt stb. Más deiktikus kifejezések számára az *oggi* - ma határozószó jelenti a tájékozódási centrumot, ehhez kapcsolódva tudjuk értelmezni, hogy mikor van *ieri* - tegnap, *domani* - holnap. Az idődeixis nem csak a beszéd, hanem az írás idejéhez is viszonyítható. Ez azért fontos, mert ilyenkor eltér egymástól az üzenet kódolásának (*tempo di codifica*) és fogadásának (*tempo di ricezione*) ideje, állapítja meg Fillmore (1971). Egyes jelzős szerkezetek is az idődeixis körébe sorolhatók, pl. *l'anno scorso* - az elmúlt év(ben), *l'estate prossima* - következő nyár(on).

A deiktikus kifejezés által jelölt eseményidő

- a) egybeeshet a beszédidővel: *Ora sta piovendo.* 'Most épp esik.'
- b) megelőzheti: *È andato ora.* 'Most ment el.'
- c) követheti: *Ora me ne vado.* 'Most elmegyek.'
- d) magában foglalhatja: *Ora tutti hanno almeno due tv.*
'Ma mindenkinek legalább két tévéje van.'

Az *oggi* - ma időhatározószó vonatkozása is többértelmű. Jelölheti az egész napot (a), a beszédidőt követheti az eseményidő (b), az eseményidő megelőzheti a beszédidőt (c).

- a) *Oggi non mi sento in forma.* 'Ma nem érzem magam formában.'
- b) *Oggi vado dal dentista.* 'Ma fogorvoshoz megyek.'
- c) *Oggi è arrivata una lettera.* 'Ma érkezett egy levél.'

A *questo* - ez / *quello* - az mutató névmások az idődeixisben is szerepet játszanak. A *quest'anno* - ez év(ben) arra az évre vonatkozik, amelyben a beszédesemény bekövetkezik, *quell'anno* időben távolra helyezi az eseményidőt a beszédidőtől. Itt érdemes megjegyezni, a térbeli és időbeli közelségen és távolságon kívül a *questo* és *quello*, akárcsak angol megfelelőjük, a *this* és a *that*, képes kifejezni érzelmi, lelki közelséget és távolságtartás, ez az eddig említett 5 deixis típus mellett egy hatodik lenne: „Az emfatikus deixis a deiktikus elem metaforikus használatát jelenti, amely érzelmi vagy egyéb pszichikai „távolság”-ot vagy „közelség”-et fejez ki a beszélő és a referens között”⁷

⁷Emphathetic deixis is the metaphorical use of deictic forms to indicate emotional or other psychological "distance" or "proximity" between a speaker and a referent.

(Levinson 1983: 81). A *this* használata a beszélő lelkesedését fejezi ki, a *that* használata a beszélő érzelmi távolságát.

Az idődeixis morfológiai eszközökkel is kifejezhető. A mondat külső időszerkezete a kifejezett eseményeknek (cselekvéseknek, történéseknek, állapotoknak) az időtengelyen – általában a beszédidőhöz képest – történő elhelyezését jelenti, ahhoz képest fejez ki egyidejűséget, előidejűséget vagy utóidejűséget. A jelen, múlt és jövő kategóriák deiktikus kategóriák (Kiefer 1999: 275). A beszédidő és az eseményidő közötti kapcsolat lehet – mint a helydeixiseknél – egybeesés (a), bennfoglalás (b), közelség (c).

a) *Ti saluto.* 'Üdvözöllek téged.'

b) *Sono stanca!* 'Fáradt vagyok!'

c) *Vengo, un attimo!* 'Jövök, egy pillanat!'

Amíg azonban az eseményidőnek a beszédidővel való kapcsolata deiktikus, az események egymáshoz fűződő kapcsolata anaforikus. Az olasz nyelvben léteznek (egy referenciaidőhöz képest) előidejűséget és utóidejűséget kifejező összetett igeidők, ezek teljes mértékben anaforikus funkciót töltenek be (*trapassato prossimo, futuro composto, condizionale composto* stb.).

3.6. Diskurzusdeixis

A bevezetőben említést tettünk erről a deixisfajtaról is. Ez valójában nem teljesíti azt a feltételt, hogy „kiutaljon” a mondatból, tehát nem exofora. A személy-, hely- és idő-deixisek a beszédhelyzetre utalnak, közös néven szituációs

deixisek (*deissi situazionale*) (Vanelli 1995). A diskurzus-deixisek a szövegben található helyre, megemlítésre utalnak. Az alábbi példák (Vanelli 1995: 349) a két deixistípus közötti különbséget világítják meg. A b) és c) mondatok referense az elhangzott a) mondat. A b) mondat esetén az elhangzottakra történik utalás, ez idődeixis, a c) mondatban csak a szövegelőzményben megjelent mondatra, ez diskurzusdeixis.

a) *Carlo mi ha detto che ritornerà.*

'Carlo azt mondta nekem, hogy vissza fog jönni.'

b) *Ma quello non me lo doveva proprio dire.*

'De azt igazán nem kellett volna mondania.'

c) *Ma questo non me lo doveva proprio dire.*

'De ezt igazán nem kellett volna mondania.'

A diskurzusdeixisre íme még egy szemléletes példa Vanellitól:

Per non annoiarvi oltre, mi fermerò qui.

'Hogy ne untassam magukat, itt megállok.'

4. rész

Deiktikus elemek a fordításban

4.1. Személydeixis

A személydeixisek két kanonikus formáját, a beszélőt megtestesítő *io* 'én', és a hallgatóra utaló *tu* 'te' alakokat fogjuk megvizsgálni. Mindkettő *deissi lessicale*, a deiktikus utaló funkció inherens, lexikailag adott tulajdonságuk. Nézzük meg, hogy a szótári jelentés (jelentésmag) jelenik-e meg a kontextusban, vagy aktuálisan értelmezhetők-e, fordíthatók-e másképp?

4.1.1. *Io*

A regény első személyű elbeszélésben íródott. Az *én*-nek az elbeszélő szövegekben megjelenő kettős funkciójára hívta fel a figyelmet Leo Spitzer, amikor bevezette az *elbeszélő* 'én' (*erzählendes Ich*) és *átélő* (*elbeszélt*) 'én' (*erlebendes Ich*) fogalmakat (Tátrai 2000). Ez a kettős szerepkör lehet a magyarázata az *io* nagymérvű előfordulásának. A 300 oldalas regény szinte minden oldalán szerepel, s gyakran többször is.

Az olasz szövegben	<i>io</i>	362
A magyar szövegben	<i>én</i>	185

A magyar fordításban 185-nél többször szerepel az *én*, itt nem az összes előfordulások számát látjuk, hanem az *io* fordításakor megjelenő *én*-eket. Látható, hogy a fordító a magyar szövegben az olasz előfordulások 50 %-ban fejezi ki *én* személyes névmással a beszélő funkciót. Felmerül a kérdés, hogy az *én* személyes névmás használatában megmutatkozó

különbség köthető-e valamilyen szövegsajátossághoz az író
illetve a fordító szubjektív megítélésén kívül.

Az *io* megjelenik én formájában a magyar szövegben,
amikor posztverbális pozíció kifejezi hangsúlyos jellegét,
réma szerepét:

*Mi feci innanzi; ella mi scorse: stava per giocare e si trattenne,
aspettando evidentemente che **giocassi io**, per puntare dov'io
puntavo. (72)*

Előreléptem, rögtön meglátott. Éppen játszani akart, s most
visszahúzta tétjét, nyilván meg akarta várni, hogy **én** mire játszom.
(75)

*Quel pugno, lì, sul tavolino, in camera mia, non lo **avevo udito io**
solo. (206)*

Nem **én** voltam az egyetlen, aki ezt az ökölcsapást hallottam. (213)I

Ellenpélda, tehát a posztverbális, azaz hangsúlyos pozícióban
levő *io* lefordítása én-ként nem automatikusan valósul meg.

- *Che vuoi?*

- *Pomino! - **ripetei io** più forte, scotendolo per una spalla e
ridendo di quella sua mutria. - Dìci sul serio? (51)*

- Mit akarsz?

- *Pomino! - ismételttem hangosabban, megfogtam vállát, s
belenevettem arcába. - Komolyan gondolod? (52)*

Értelmi hangsúly van az *io*-n, ezek között találjuk a saját
véleményt kifejező mondatokat is:

*«Perché, del resto,» mi domandavo, «dovrebbe ella curarsi di me,
rivolgermi, senza bisogno, la parola? **Io** qui rappresento la
disgrazia della sua vita, la follia di suo padre; rappresento forse
un'umiliazione per lei. (143)*

- Miért is törődnék - gondoltam -, miért is beszélgetne velem, ha
nem érzi szükségét? Mi mást juttatok **én** eszébe, mint élete
szerencsétlenségét, apja örületét... csak megaláztatást jelentek
számára! (145)

Del resto, anche voi scusate, non potete mettere in dubbio che Giosuè fermò il Sole. Ma lasciamo star questo. Io dico che quando la Terra non girava, e l'uomo, vestito da greco o da romano, vi faceva così bella figura e così altamente sentiva di sì e tanto si compiacceva della propria dignità, credo bene che potesse riuscire accetta una narrazione minuta e piena d'oziosi particolari. (9)

Egyébként, már bocsásson meg, maga sem vitathatja, hogy Józsuá megállította a Napot. De hát ezt hagyjuk. **Én** azt állítom, hogy amikor a Föld még nem forgott, s az ember görög vagy római ruhájában oly remekül festett felületén, s oly jól érezte magát rajta, s annyira el volt telve saját méltóságával, mondom, elhiszem, hogy akkor szívesen foglalkozott egy-egy hosszadalmasan leírt történetecskével, akármennyi unalmas és haszontalan részlettel volt is teletűzdelve. (9)

Több szereplő felsorolása esetén:

Quando Berto e io fummo cresciuti, gran parte degli averi nostri, è vero, era andata in fumo; (17)

Mire Roberto és **én** felnőttünk, a vagyonnak legnagyobb része már elolvadt ugyan, (17)

La vedova Pescatore, temendo che io e mia madre fra poco dovessimo anche vivere sulla sua rendituccia dotale di quarantadue lire mensili, diventava di giorno in giorno più cupa e di più fosche maniere. (47)

Özvegy Pescatorené, aki attól félt, hogy anyám s **én** rövidesen annyira elszegényedünk, hogy rá leszünk utalva az ő havi negyvenkét lírás jövedelmére, napról napra komorabb és kiállhatatlanabb lett. (47)

Kontraszt kifejezése esetén:

- **Io** no... no! - fece Pomino. - Ma... mio padre?
- S'opporrebbe? Per qual ragione? (36)
- **Én**... nem! - felelte Pomino. - De... az apám?
- Ellene volna? Miért? (35)

E mentre lei qua s'era rimaritata, io là a Roma... (259)

S míg ő itt újra férjhez ment, én ezalatt Rómában... (267)

A beszédesemény résztvevőire való rámutatásnak egyik grammatikai lehetősége a személyes névmások. Az olaszban és a magyar nyelvben nem kötelező mindig kitenni a személyes névmásokat, az igeragozási paradigma első és második személyű ragjai személyre, a beszédesemény résztvevőire utaló deiktikus nyelvi elemként funkcionálnak. Amikor a fordításban az *io* megfelelője nem az *én*, elenyésző kivételtől eltekintve az igei személyrag fejezi ki az első személyt.

Nella prima sala, attorno a un tavolino, c'erano cinque o sei ufficiali d'artiglieria e, come uno d'essi, vedendomi arrestar li presso torbido, esitante, si voltò a guardarmi, io gli accennai un saluto, e con voce rotta dall'affanno: (242)

Az első teremben egy asztal körül öt-hat tüzértiszt ült, s minthogy az egyik, ki észrevette izgatott, habozó viselkedésemet, felém fordult, **meghajoltam** előtte, s dadogva, rekedten megszólítottam: (251)

Io vi ho portato la corona di fiori promessa e ogni tanto mi reco a vedermi morto e sepolto là. (280)

A sírkövön **elhelyeztem** a megígért koszorút, s olykor még kilátogatok megnézni magamat holtan s eltemetve. (289)

A fordítások során nem szavakat, hanem értelmi egységeket fordítunk. Ebből következik, hogy bizonyos fordítói műveletek során egy-egy szó nem azonosítható be, pl. kihagyás, összevonás, teljes átalakítás „áldozata” lesz. A fordítói átváltási műveleteket részletesen leírta Klaudy Kinga (1994), olasz példárat pedig jelen dolgozat szerzője állított össze (Pollmann 2001a).

Az alábbi példában átalakítást látunk, egyes szám első személyből többes szám első személyt hozott létre a fordító, de egyúttal el is tűnt a névmás, pusztá személyrag utal a beszélőre.

Troppo umile per Pomino, ricco e figlio unico la casa in cui io, poveretto, avevo abitato. E poi Pomino, tenero di cuore, ci si sarebbe trovato certo a disagio, lì, con l'inevitabile ricordo di me. (263)

A szerény hajlék, amelyben annak idején **laktunk**, nyilván nem felelt meg a gazdag Pominónak, apja egyetlen örökösének. De egyébként is a gyöngéd szívű fiút nyilván bántotta volna a múlt emléke, amellyel e házban minduntalan összetalálkozik. (271)

Ebben a példában nem egy szó, hanem egy tagmondat átfogalmazása, átalakítása eredményezte az *io* eltűnését, az első személyű beszélőre azonban megvan az utalás, személyragos határozó formájában.

Tal sorte toccò anche a me; e fin dal primo giorno io concepì così misera stima dei libri, sieno essi a stampa o manoscritti (come alcuni antichissimi della nostra biblioteca), (5)

Ez a sors várt énám is; s már az első naptól kezdve oly kevés becsben voltak **előttem** a könyvek, nyomtatott és kézzel írt könyvek egyaránt (6)

A következőben kihagyás történt, nem csak az *io*, hanem az *io dico* 'én mondom' közbeékelte tagmondat hiányzik. Nem mondhatjuk, tehát, hogy a deiktikus elem maradt ki a mondatból.

Forse, io dico, rubava per distrarsi in qualche modo, pover'uomo. (26)

Lehet, hogy szegényke azért lopkodott, mert nem volt egyéb szórakozása e földön. (23)

Az alábbi példában szintén kimarad a második *io*, s személyragos formájában sincs nyoma, de ugyanabban a mondatban szerepel korábban az *io*, amely a *belőlem* ragos határozó formájában kifejezésre kerül.

*La prima volta che mi avvenne di trovarmi con un libro tra le mani, tolto così a caso, senza saperlo, da uno degli scaffali, provai un brivido d'orrore. Mi sarei **io** dunque ridotto come il Romitelli, a sentir l'obbligo di leggere, **io** bibliotecario, per tutti quelli che non venivano alla biblioteca? (58)*

Amikor első alkalommal megesett velem, hogy könyvet vettem a kezembe, az elsőt, ami kezem ügyébe akadt, az iszonyat érzése fogott le. Az lesz hát **belőlem** is, ami Romitelliből, napszámra fogom majd olvasni a könyveket, könyvtárosi minőségben, azok helyett, akik nem jönnek el a könyvtárba? (59)

4.1.2. *Tu*

A beszédeseményben a hallgató szerepét tölti be. Az én szerepéhez hasonlítva jóval kevesebbszer fordul elő, hiszen első személyű elbeszélő műről lévén szó az én a narrációs szövegben kulcsszerepet tölt be, míg a te legfeljebb egy-egy, olvasóhoz intézett kiszólásban ölthet testet. A te ebben a regényben mindig dialógusokban fordul elő, ám a dialógust a főszereplő olykor önmagával folytatja. A tu összes előfordulásainak a száma 72. Két kifejezésben főnévi szerepben használjuk: *dare del tu* 'tegeződni', *essere a tu per tu* 'szemtől szembe lenni'. A tu-nak ebben a nem deiktikus szerepben való 8 előfordulását levonjuk, s így az alábbi eredményt kapjuk.

Az olasz szövegben	tu	64
A magyar szövegben	te	40

A hallgató szerepkörét a fordító az olasz előfordulások 60 %-ában fejezi ki te személyes névmással. Használatában hasonló helyzeteket azonosíthatunk, mint az *io* esetében.

Posztverbális pozíció:

- Ma **l'hai detto** prima **tu**! - protestò Adriana, al colmo della stizza. (150)

- De **te** mondtad elsőnek! - vetette ellen Adriana egyre ingerültebben. (152)

- E allora? - riprese il signor Anselmo. - Come si spiega? Max violento! E quando mai? Che ne **dici tu**, Terenzio? (198)

- Hát akkor? - vetette közbe Anselmo úr. - Hogy magyarázza meg?... Max még soha nem ragadtatta el magát!... **Te** mit gondolsz, Terenzio? (203)

Értelmi nyomaték esik a névmásra:

Pomino cadde a sedere per terra, con un gran tonfo, sulle natiche, le braccia puntate indietro, gli occhi sbarrati:

- Mattia! **Tu**?! (266)

Pomino ijedtében levágódott a földre, ülepe nagyot dobbant a padlón, karját kitérte, a szeme tágra meredt:

- Mattia, **te** vagy az... Mattia, te vagy az? (274)

- Che dici? - scattò Roberto, quasi rabbiosamente. - Fortuna? Ma se **tu** ora vai lì...

- Subito ci corro, figurati!

- Ma non sai dunque che ti tocca a riprendertela? (258)

- Miket beszélsz? - csattant fel Roberto hangja. - Szerencse? De ha **te** most Miragnóba mégy...

- Dehogy megyek, szaladok!

- Szóval nem tudod, hogy akkor vissza kell fogadnod... (267)

Több szereplő felsorolása:

- Fuori! - mi gridò. - **Tu** e tua madre, via! Fuori di casa mia! (48)

- Ki innét! - kiáltotta. - **Te** és az anyád, mind a ketten... Pusztuljatok! Ki a házamból! (49)

*Parliamo di cose allegre... Ditemi come **tu** e tua madre avete fatto a riconoscere morto, là, alla Stia...* (269)

De beszéljünk vidámabb dolgokról... Mondd el, hogy **te** és az anyád hogy ismertetek fel engem abban a hullában... (278)

Kontraszt kifejezése esetén:

«*Si, ma questi tali,*» *m'induceva a riflettere il cattivo tempo, quella nebbia maledetta, «o son forestieri e hanno altrove una casa, a cui un giorno o l'altro potranno far ritorno, o se non hanno casa come te, potranno averla domani, e intanto avran quella ospitale di qualche amico. Tu invece, a volerla dire, sarai sempre e dovunque un forestiere: ecco la differenza. Forestiere della vita, Adriano Meis».* (116)

- Igen ám - gondoltam magamban, nyilván a rossz idő, az átkozott köd hatása alatt -, igen ám, ezek vagy idegenek, akiknek másutt van házuk, otthonuk, ahová visszatérhetnének, amikor akarnak, vagy ha nincs otthonuk, szerezhetnek maguknak akármikor, s addig nyilván valamelyik barátjuk vendégszeretetét élvezik. **Te** azonban, akárhogy nézed is, mindig és mindenütt idegen maradsz: ez a különbség, barátom! Idegen vagy e világon, Adriano Meis! (119)

«*Ho capito, caro, ho capito! E tu, no? davvero?»* (163)

- Én megértettem, kedvesem! **Te** nem?... Ugyan!... (167)

Az egyes szám második személyű névmás használata nem kötelező, az igei személyrag is tud utalni a hallgatóra, mint az első személyben.

Adriana, figliuola mia, tu dormivi: ritorna pure a letto, se vuoi... (161)

Adriana, kisleányom, már **aludtál**, menj vissza az ágyba, ha akarsz! (165)

Láthatunk azonban egy különbséget az olasz és magyar nyelvek között, amely az *io* használatánál nem mutatkozott meg. *Congiuntivo* módban az azonos egyes számú ragok miatt az olaszban jelölni kell az alanyt, a magyarból ez természetesen elmaradhat.

« *Va', uomo virtuoso, mansueto bibliotecario, va', ritorna a casa a placare con questo tesoro la vedova Pescatore. Ella crederà che **tu** **l'abbia rubato** e acquisterà subito per te una grandissima stima.*

(77)

- Hát eridj, te bölcs, te ügyes ember - mondogattam magamban -, eridj, te híres könyvtáros, menj haza, s tartsd kincsedet özvegy Pescatorené orra alá, hadd szelidüljön meg tőle! Azt fogja hinni, hogy **loptad**, s rögtön nagy megbecsülésben lesz részed. (80)

Ahogy az *io* esetén, úgy itt is előfordul, hogy a nem szó szerinti fordítás miatt tűnik el a *te*. Az alábbi példában teljes átalakítást látunk. Ezen esetek száma azonban elenyésző.

- *Ma il matrimonio s'annulla? - gridò Pomino.*

- *E **tu** lascialo annullare! - gli dissi.* (271)

- A házasság pedig érvénytelen? - kiáltotta Pomino.

- Hadd legyen! - mondtam. (280)

4.1.3. Összegzés

A személydeixisek két alakját, a beszélő és a hallgató egyes számú, alanyesetben álló formáit tettük a vizsgálat tárgyává. Arra szerettünk volna rálátni, hogy az *io* és a *tu* deiktikus nyelvi elemek a fordítás eredményeképpen megőrzik-e, illetve milyen mértékben őrzik meg deiktikus jellegüket.

Feltételeztük, hogy a fordítói döntések mögött nem csupán szubjektív értékelés húzódik meg, összefüggéseket kerestünk az egyes megoldások és a beszédsszituáció, illetve a szintaktikai-szemantikai környezet között. A vizsgálat eredményeképpen az alábbi megállapításokat tehetjük.

- az *io* nagy számban fordul elő a szövegben, s jóval többször, mint a *tu*, köszönhetően a perszonális narrációnak;

- az *io* az esetek 50 %-ában *én* a magyar fordításban, a *tu* 60 %-ban kerül behelyettesítésre a *te* alakkal; ez nem nagy különbség, de felveti annak a lehetőségét, hogy a hallgató, a megszólított közvetlenebb megnevezése fontosabb, mint a beszélő direktebb megnevezése
- izoláltunk olyan helyzeteket, amelyekben a magyar szövegben is – majdnem mindig – *én* és *te* deiktikus lexémákkal fejezi ki a tartalmat a fordító: az *én* és a *te* tetten érhető szintaktikailag vagy szemantikailag hangsúlyos helyzetében, felsorolásszerű és kontrasztivitást kifejező mondatkörnyezetben
- az olasz és a magyar nyelv is alkalmas a beszélőre és a hallgatóra való deiktikus utalást igei morfárával kifejezni, különbség csak a *congiuntivo* módban mutatkozik, ahol az olaszban ragok nem különböztetik meg a személyt; ennek ellenére a vizsgált magyar szövegben jóval nagyobb szerepe volt az igei morfémáknak, mint az olaszban
- a személyes deixis fordításánál nem beszélhetünk explicitációról

4.2. Helydeixis

Vizsgálatra a deiktikus centrum közelére és attól távolra utaló 2-2 elemet választottunk: *qui* / *qua* 'itt', *lì* / *là* 'ott'.

Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy az olasz szövegben hányszor fordultak elő ezek a deiktikus elemek.

	<i>qui</i>	<i>qua</i>	<i>lì</i>	<i>là</i>	<i>qua + là</i>
--	------------	------------	-----------	-----------	-----------------

előfordulásuk	24	65	106	111	23
---------------	----	----	-----	-----	----

4.2.1. *Qui* és *qua*

Mindkét olasz szó helyhatározói deiktikus adverbium, jelentésük: itt, ide. Fő jelentésük térbeli vonatkozású, de mindkettő értelmezhető átvitt értelemben az idősi itt levő pontjaként, vagyis *most* jelentésben. Deiktikus nyelvi elemként a beszélő helyszínén vagy annak közelében lévő referensre utalnak. Lényegében szinonimák, de a jelentésükben van némi eltérés is, ami miatt nem mindig felcserélhetők. A *qui* egy pontszerű helyre utal, a *qua* pedig területre, pontosabb meghatározottság nélkül. Kollokációikat vizsgálva is azt látjuk, hogy nem mindig felcserélhetők. Az *itt-ott*, *ide-oda* jelentésű szópárban csak *qua* és *là* szerepelhet. Az *ecco* 'íme' után preferált alak a *qua*, és *dí* prepozíció után is csak a *qua* fordult elő. Bizonyára ezen okok vezettek arra, hogy a *qua* jóval többször szerepel a regényben, mint az általában szinonimának tekintett *qui*.

előfordulás a regényben a (qua - là pár nélkül)	qui	qua
	24	65

A bevezetőben feltett kérdésünk az volt, hogyan viselkednek ezek az elemek a fordítás során. A deiktikus elemek referensét az olvasó, aki egyben a fordító, a beszédhelyzet és a szöveggörnyezet alapján értelmezi. A fordító tudatosabb jelentésértelmező munkát végez, mint az átlagolvasó. Vajon újra feladja-e a fordított szöveg olvasója számára ezt az értelmezési feladatot? Az volt a hipotézisünk, hogy nem mindig fogja ezt tenni. Második hipotézisünk az volt, hogy

amennyiben nem deiktikus elemként fordítja, explicitációt alkalmaz. Az explicitáció egy fordítási univerzálé, a fordítás útján létrejövő szövegek jellemzően explicitebbek. A fordítók hajlanak arra, hogy megkönnyítsék az olvasó munkáját.

Nézzük meg az alábbi táblázatban, Déry Tibor fordítói munkája nyomán mi lett a két vizsgált elem magyar megfelelője.

	Qui (24)	Qua (65)
1. a magyar fordításban is deiktikus elem	9	32
2. a magyar fordításban nem szerepel	13	21
3. a magyar fordításban nem deiktikus elem	2	12

A *qui* az előfordulások mintegy 40 %-ában, a *qua* az előfordulások mintegy 50 %-ában marad deiktikus elem a magyar szövegben, azaz megőrzi a szótári jelentésüket. A várakozásunk teljesült, a fordító nagymértékben megkíméli az olvasót a deiktikus elemek értelmezésétől. A jellemző megoldás azonban nem az explicit, direkt jelentés megadása, hanem a *qui* és *qua* lexémák magyar megfelelői nem jelennek meg a magyar szövegben.

1. Nézzünk egy-egy példát arra, amikor a fordításban szintén deiktikus elem található.

- *Ma c'era acqua benedetta nell'acquasantiera?*
- *C'era. Abbiamo **qui** dirimpetto la chiesa di San Rocco...* (134)
- Hogyan, hát abban a szenteltvíztartóban tényleg volt víz?
- Volt. **Itt** van mindjárt mellettünk a San Rocco-templom, (136)

Ma senza denunziarlo... vediamo un po'! se questa sera io lo afferro per il collo e gli grido: «Qua subito il denaro che hai tolto di là, dallo stipetto, pezzo di ladro!» Egli strilla; nega; può forse dirmi: «Sissignore, eccolo qua, l'ho preso per isbaglio... » E allora? (219)

Ha azonban nem jelentem fel... lássuk csak! Hanem ma este egyszerűen megfogom a gallérjánál, s az arcába kiáltom: "**Ide** azt a pénzt, amit kiloptál a szekrényemből, gyalázatos tolvaj!"... Mi történnék akkor? Kiabálna, tagadna de esetleg azt is mondhatná nekem, hogy: „Tessék uram, **itt** van, tévedésből vettem el!...” Akkor pedig? (226)

A *qui* és a *qua* helyhatározó esetében is egy ízben helydeixis helyett idődeixis szerepel a fordításban. Az *itt* és a *most* is a deixis centrumában vagy ahhoz közel levő helyet ill. pillanatot jelöl ki, pozitív pólust testesítik meg, ha más dimenzióban is. A *qui* parafrázisa ezekben a mondatban: *itt*, a történet, az esemény ezen pontján, ekkor, amely stilisztikai váltással *most* jelen idejű formává válik gyakran irodalmi művekben.

- Lo senti? - strillava allora alla figlia. - Si vanta, osa vantarsi per giunta della bella prodezza che è andato a commettere c quella... - e qui una filza di laide parole all'indirizzo di Oliva; (43)

- Hallod? - sikította a lánya felé. - Most még dicsekszik is mindennek tetejébe, hogy nem elégedett meg veled, s még azzal a másikkal is...

S **most** hosszú sor piszkos káromkodás következett Oliva címére. (43)

«Se fosse lui!» dissi tra me. «Se fosse venuto a trovarmi, qua, per vendicarsi, svelando ogni cosa...» (206)

- Hátha ő volt - mondogattam magamban. - Hátha azért keresett fel **most** engem, hogy bosszút álljon rajtam s leleplezzem... (212)

Az egyik *qui* és az *itt* fordítása valójában nem helydeixis, hanem szövegdeixis. Nem kiutal a mondatból a beszédszituáció-ra, hanem az elbeszélés, szövegfűzés ezen pontjára utal.

*Non potrei **qui** riferire per filo e per segno tutto ciò che egli si compiacque di dirmi intorno al mio caso, tutto ciò che pretendeva da me... (243)*

Nem mondhatom **itt** el részleteiben mindazt, amit szíves volt kifejteni esetemet illetően, sem azt, amit ez ügyben megkívánt tőlem... (252)

2. A táblázatból kiolvasható, hogy a *qui* esetében az előfordulások felénél, a *qua* esetében harmadánál a *qui* és *qua* lexémák magyar megfelelői nem jelennek meg a magyar szövegben.

Ha megvizsgáljuk a szövegkörnyezetet, a jelenség tipikus okaként az alábbiakkal találkozunk:

a) kulturspecikus meghatározottság

- Se provasse invece a farsi crescere un po' la barba, per esempio, s'accorgerebbe subito di non essere quel mostro che lei dice.

*- E quest'occhio **qui**? - le domandai. (154)*

- Nincs igaza - felelte. - Ha megnövesztené például a szakállát, én mondom, rögtön más ember lenne magából!

- S mihez kezdenék a szememmel? - kérdeztem. (157)

Az olaszban a *qui* deiktikus nyelvi elemet egy gesztus, mutató mozdulat kíséri, ami nagyon jellemző az olaszokra. A magyar beszélők a verbális kifejezést nem követik olyan nagymértékben gesztusokkal.

b) redundancia megszüntetése

A *qui* és a *qua* deiktikus elemek a magyar fordításban gyakran olyan szintaktikai környezetben hiányoznak, amelyben az

olaszban két helyhatározó pleonasztikusan utal ugyanarra a referensre:

*In poco tempo, divenni un altro da quel che ero prima. Morto il Romitelli mi trovai **qui** solo, mangiato dalla noja, in questa chiesetta fuori mano, fra tutti questi libri; (57)*

Rövid időn belül teljesen más emberré lettem. Amikor Romitelli meghalt, egyedül maradtam a könyvtárban a sok könyv között, iszonyúan egyedül, halálos unalomban, s mégsem kíváncsoztam emberi társaság után. (58)

Az olasz mondatban két helyhatározó utal ugyanarra a helyre, a *qui* 'itt' és *in questa chiesetta* 'ebben a templomban'. A templom könyvtárnak van használva, hősünk könyvtáros minőségében tartózkodik ott, ezért a lexikai átváltás. A vizsgálatunk szempontjából az a lényeges, hogy csak egy helyhatározó jelenik meg a magyar mondatban, a *qui* nem. A pleonasztikus használat jellemző az olasz nyelvre, a fordításban megjelenő különbség mögött tehát szintaktikai különbség található.

Máskor ez a kettős utalás nem áll fenn, látszólag. Valójában a *qua* az alábbi példában nem helyre utaló deiktikus elem, hanem egy helyzetre utal, s a helyzetnek a konkrétabb kifejtése megtörténik. Tehát itt is a redundancia elkerülését látjuk a magyar szövegben:

*Grazie a Dio. mi sono scialato, due anni; mentre voi, **qua**: fidanzamento, nozze, luna di miele, feste, gioje, la figliuola... chi muore giace, eh? e chi vive si dà pace... (270)*

Hála Istennek, mondom most, elherdáltam két esztendőt... ti pedig ezalatt: eljegyzés, esküvő, mézeshetek, örömmünep, gyerek... be jó dolgok voltak! Aki halott, nyugodjék, az élő meg vigadjon. (278)

c) szöveggörnyezet kihagyása

Gyakran nem csak a *qui* és a *qua* marad ki a magyar szövegből, hanem – valamilyen fordítástechnikai megfontolásból – a szintagma vagy tagmondat is, amelyben szerepelnek.

Ho messo circa sei mesi a scrivere questa mia strana storia, aiutato da lui. Di quanto è scritto qui egli serberà il segreto, come se l'avesse saputo sotto il sigillo della confessione. (278)
Hat hónapba telt, míg segítségével megírtam ezt a történetet. Meg fogja őrizni titkát, mintha a gyóntatószékben hallotta volna tőlem. (288)

3. A magyar fordításban a *qui* nem deiktikus elem két esetben.

Sceso giù in istrada, mi trovai ancora una volta sperduto, pur qui, nel mio stesso paesello nativo: solo, senza casa, senza mèta. (276)
Újra az utcán voltam, újra hazátlanul, noha ezúttal **otthon**, szülővárosomban: de egyedül, fedél nélkül, céltalanul! (285)

Ez a mondat az explicitációs eljárásra példa. A deiktikus elem indirekt denotatív jelentése helyett, melynek értelmezéséhez a beszédhelyzet, illetve a szintaktikai-szemantikai környezet szükséges, a magyar fordításban választott szóval direkt módon azonosítjuk a denotátumot. Az alábbi példában nem egy szó, egy lexéma felcserélését látjuk, hanem egy gondolati egységét, avagy – fordítás-elemzésről lévén szó – Radó György (1979) terminusával élve: logéma⁸ átváltását.

L'ingresso, sì, non c'è male; si vede che hanno avuto quasi l'intenzione d'innalzare un tempio alla Fortuna, con quelle otto colonne di marmo. Un portone e due porte laterali. Su queste era scritto Tirez: e fin qui ci arrivavo; arrivai anche al Poussez del portone, che evidentemente voleva dire il contrario; spinsi ed entrai. (65)

⁸ „The unit of the logical operation of translating may be called logeme.”

A játékház bejárata nem csúnya; látszik, hogy építőinek az volt a szándékuk, hogy templomot emeljenek a szerencsének. Nyolc márványoszlop között van a kapu, egyik szárnyán Tírezi felirással, **ezt megértettem**, a másikon így szólt a felírás: *Poussez*, ez nyilván az ellenkezőjét jelentette. Benyomtam az egyik szárnyat, s beléptem. (65)

Az olaszban kiemelt gondolategység jelentése: eddig eljutottam. A kontextusból tudjuk (az itt nem citált előzményekből egyértelműen), hogy a hős a nyelvtanulásban jutott el odáig, hogy ezt a francia kifejezést megértse. Egy gondolategység explicit megfogalmazásának vagyunk tehát tanúi.

Most nézzük azokat az eseteket, amikor a *qua* nem deiktikus elemként jelenik meg a magyar szövegben. Ahogyan a *qui* esetén láttuk, az indirekt utalás direktté válik, explicitáció történik.

Potrei alloggiare qua stasera stessa? (130)

Beköltözhetem már ma este **a szobába**? (132)

- *La moglie?*

- *Sì Rita, la sorella d'Adriana... Due anni malata, tra la vita e la morte... Si figuri, se io... Ma già, qua lo sanno, com'io mi comportai; (170)*

- Így hívták a feleségét?

- Igen, Rita, Adriana nővére... Két évig volt beteg, élet s halál között lebegett... Elképzelheti, hogy én... De hát tudják, **akiket illet**, hogy én hogy álltam ki a próbát... (173)

Olyan explicitációra is találni példát, amely nem a *qua* helyett, hanem mellette, azzal együtt szerepel.

Il marchese, anzi, mi ha dato... - l'ho qua - una lettera per il direttore di una casa di salute a Napoli, (226)

A marchese egy levelet adott nekem... **itt van a zsebemben**... egy nápolyi szanatórium igazgatójához... (233)

4.2.2. *Lì* és *là*

Mindkét olasz szó helyhatározói deiktikus adverbium, jelentésük *ott*, *oda*, prepozícióval *onnan*, *arra*. Deiktikus nyelvi elemként a beszélő helyszínétől, vagyis a deixis centrumától távol levő referensre utalnak. Lényegében szinonimák, de – mint a *qui* és *qua* esetében – a jelentésükben van némi eltérés is, ami miatt nem mindig felcserélhetők. A *lì* egy pontszerű helyre utal, a *là* pedig területre, pontosabb meghatározottság nélkül. Kollokációikat vizsgálva is azt látjuk, hogy nem mindig felcserélhetők. Mint már említettük, az *itt-ott*, *ide-oda* jelentésű szópárban csak *qua* és *là* szerepelhet. (Ezeket az alábbi táblázat nem tartalmazza.) Prepozíció után többnyire a *là* fordult elő. A *hirtelen*, *azonnal* jelentésre pedig csak a *lì per lì* használható. Ez utóbbit tartalmazza a táblázat a két *lì*-t egyszer számolva.

előfordulás a regényben a (<i>qua</i> – <i>là</i> szópár nélkül)	<i>lì</i>	<i>là</i>
	106	111

A távolra mutató határozószók a közelre mutatókhoz képest nagyobb számban képviseltetik magukat. A *lì* és a *là* lényegében azonos számban fordul elő. Vajon arányaikban másképpen viselkednek-e, mint a *qui* és a *qua*? Milyen mértékben hagyja el őket a fordító, s milyen mértékben alkalmaz explicitációt?

	<i>lì</i> (106)	<i>là</i> (111)
1. a magyar fordításban is deiktikus elem	22	18
2. a magyar fordításban nem szerepel	71	69
3. a magyar fordításban nem deiktikus elem	13	24

A *lì* az előfordulások mintegy 20 %-ában, a *là* a 15 %-ában marad deiktikus elem, kisebb arányban, mint a *qui* és a *qua*, és feltűnő módon nagyobb arányban maradnak el a magyar szövegből.

1. Amikor a *lì* a magyar szövegben is deiktikus elem, 22-ből csak 12-szer, a *là* esetén 18-ból 13-szor találjuk a szószerinti, távolra mutató (indirekt) jelentést: ott, amott, oda, arra.

- *Ti va di scherzare!... - fece Pomino, scrollandosi.*

- *Scherzare? Ma nient'affatto! **Là** c'è davvero il cadavere di un uomo, e non si scherza! Ci sei stato? (273)*

- Tréfás kedvedben vagy! mondta Pomino.

- Szó sincs tréfáról! **Ott** egy embernek a holtteste fekszik... azzal nem tréfál az ember! Voltál-e a síromnál? (282)

*mia madre, scappata via, così, con quella matta; mia moglie, **di là**, che... lasciamola stare! (50)*

anyám megszőkött egy bolonddal... feleségem **amott**... de hát őt hagyjuk! (51)

A többi esetben azonban a távolra mutató magyarban közelre mutatóvá válik: *itt*, *ide*. Erre a viszonylag nagy számra a perszonális narráció adhatja a magyarázatot. Az egyes szám első személyű elbeszélés lehetővé teszi, hogy szubjektíven közelebb kerüljünk a helyszínhez.

*Pessimo gusto! E fa dispetto. Potrebbero almeno offrire a tutti coloro che vanno a lasciar **lì** tanto denaro la soddisfazione di vedersi scorticati in un luogo men sontuoso e più bello. (65)*

Belül már izléstelen volt az épület. Ez fel is bosszantott. Annyit elvárhatna legalábbis az ember, aki **ide**jön elveszteni a pénzét, hogy kevésbé fényűző, de szebb helyen nyúzzák meg. (66)

*Sentii ch'ella non voleva lasciarmi solo con colui. Di che temeva? Rimase **li**, assorta, mentre l'altro, col cappello ancora in mano, mi parlava di Napoli, (161)*
 Megértettem, hogy nem akart egyedül hagyni a sógorával. Mitől félt? Végig **itt** maradt a teraszon, mialatt Papiano kalapját kézben tartva Nápolyról beszélt nekem, (165)

2. Most vizsgáljuk meg a feltűnően nagyarányú (60-70 %-os) elmaradás körülményeit. Jellemző, ahogy a *qua* és *qui* esetén is, hogy két helyhatározó utal ugyanarra a referensre, a *li* és *là* mellett egy prepozíciós főnév, magyarban ragos vagy névutós főnév. A magyar szövegből a deiktikus elem elmarad, a pleonasztikus használat helyett csak ragos főnév áll.

a) Redundancia megszüntetése

*La signorina Caporale, due anni avanti, alla morte della madre, aveva smesso casa e, venendo a viver **li dai Paleari**, aveva affidato circa sei mila lire, ricavate dalla vendita dei mobili, a Terenzio Papiano, (134)*
 Caporale kisasszony két évvel ezelőtt, anyja halálakor feloszlatta háztartását, **Paleariékhoz** költözött, s eladta bútorait. Az értékük kapott hatezer lírát pedig átadta Terenzio Papianónak, (135)

*Ero capitato **là, a Montecarlo**, per caso. (63)*
 Véletlenül elvetődtem **Monte-Carlóba**. (63)

*Arrampicato **là, su la sua scala da lampionajo**, don Eligio Pellegrinotto mi risponde: (24)*
 Don Eligio hosszú **lámpagyújtogató-létrája tetején** megfordult, s így felelt: (22)

b) Szövegkörnyezet kihagyása

Nem csak a *li/là* marad el, hanem a közvetlen szövegkörnyezet, szintagma vagy tagmondat is, az alábbi első példánál: ott, az asztalkán, a szobámban; a másodiknál: az az ember ott.

*Quel pugno, **lì, sul tavolino, in camera mia**, non lo avevo udito io solo. (206)*

Nem én voltam az egyetlen, aki ezt az ökölcsapást hallottam. (213)

*Era innamorato del numero 12, **quell'omone lì**, e non sapeva più parlare d'altro. (66)*

Valósággal szerelmes volt a 12-esbe, s nem tudott másról beszélni. (66)

3. A *lì* a magyar szövegben 13 alkalommal, a *là* jóval nagyobb számban, 24-szer nem deiktikus elem, hanem ragos főnév: kútnál, ablakban, szeméből, Miragnóba, házban stb. Nézzük meg, milyen szöveggörnyezetben fordul elő.

*Troppo umile per Pomino, ricco e figlio unico **la casa** in cui io, poveretto, avevo abitato. E poi Pomino, tenero di cuore, ci si sarebbe trovato certo a disagio, **lì**, con l'inevitabile ricordo di me. (263)*

A szerény hajlék, amelyben annak idején laktunk, nyilván nem felelt meg a gazdag Pominónak, apja egyetlen örökösenek. De egyébként is a gyöngéd szívű fiút nyilván bántotta volna a múlt emléke, amellyel **e házban** minduntalan összetalálkozik. (271)

Az olasz szövegben a *lì* anaforikusan visszaütal a *casa* 'ház' főnévre. A magyar szövegben a szórend megváltoztatása miatt sokkal távolabb kerültek egymástól a *hajlék*, amire az anafora visszaütalhatna, és a *lì* helyén álló *házban* szó. Ez lehet a magyarázata az explicitáció alkalmazásának. Más esetben az olasz szövegben nem pontosan meghatározott helyet a fordító interpretálja konkrétan:

*un braccio era aderente al corpo; l'altro, un po' sospeso, con la mano raggrinchiata e un dito, l'indice, ancora nell'atto di tirare. Era presso a questa mano la rivoltella; **più là**, il cappello. (80)*
egyik karja nyugodtan elfeküdt teste mellett, a másik kissé behajlott, s meggörbülő kezében revolvert tartott, amelynek

ravaszán még mindig ott nyugodott az ujja. Kalapja **néhány lépésnyire odább** feküdt a homokban. (83)

Az alábbi példánál azonban nem találunk ilyen anaforikus visszautalást, itt valóban a beszédhelyzet, a szöveggörnyezet teszi lehetővé az értelmezést. A magyar fordító ezt megkönnyíti az olvasó számára.

*Quel denaro, è vero, non poteva più venire a me, perché Adriana non poteva esser mia: ma sarebbe andato a lei, se ella ora avesse saputo tacere, seguendo il mio consiglio, e se io mi fossi potuto trattenere ancora per qualche po' di tempo **lì**.* (221)

Igaz, hogy ez a pénz soha nem lett volna az enyém, minthogy nem vehetem el Adrianát, de ő megkapná, ha tudna hallgatni, megfogadni tanácsomat, s ha én egy ideig még meg tudok maradni **ebben a házban**. (228)

Néhány esetben a *là* jelentésmódosulása nem a helydeixis referensének konkretizációja, explicitációja. A jelentés teljes átalakítására mutat példát az alábbi dialógusrészlet.

Tenendomi forte per le braccia, col volto pieno di lagrime, Roberto mi guardava ancora trasecolato:

- *Ma come... se **là**...?*

- *Non ero io... (256)*

Erősen a karomba kapaszkodva, könnyáztatta arccal, Roberto még mindig elképedve meredt rám:

- *De hát hogyan... **hiszen**...*

- *De nem én voltam!... (265)*

A *là* értelmezhető deiktikus elemként, hiszen az elképedt ember arra gondol: az a halott ott, az árokban, nem te voltál? A hallgató is így értelmezi, a válaszból kitűnik. Ám ez a beszédssituációból is egyértelmű, a dadogásból, magyarázatra várásból. Így a fordító más nyelvi eszközt is a beszélő szájába adhatott.

4.2.3. Qua e là

Mindkét helydeixis egyidejű használata azt jelzi, hogy nincs egy deiktikus centrum, a vonatkozás érvényes a beszélő közelében és attól távol is, illetve a beszédshituációtól függetlenedett, pontosan nem meghatározott több helyszínre utal. A fordító legtöbbször kihagyta a magyar szövegből, a 23 előfordulásból 8-szor. Amikor a fordításban megjelenik, legtöbbször(5) jobbról-balról, jobbra-balra formájában. Ez is mutatja, hogy csak egyfajta kettőség kifejezése a célja, nem konkrét helymeghatározás.

*«E mentr'io attenderò al molino, il fattore mi ruberà i frutti della campagna; e se mi porrò invece a badare a questa, il mugnaio mi ruberà la molenda. E **di qua** il mugnaio e **di là** il fattore faranno l'aitalena, e io nel mezzo a godere. (81)*

Mialatt én majd a malomban dolgozom, az ispánom lelopja a búzát a földekről; ha pedig a búzaföldek körül fogok dolgozni, a molnárom fogja zsebre vágni az őrlési díjakat. **Jobbról** a molnár, **balról** az ispán, így fognak szép egyetértésben rabolni, s én két szék közül a pad alá kerülök. (84)

3-3-szor fordulnak elő az *itt-ott*, *ide-oda* szópárok. Mint említettük, nem helymeghatározás a célja, hanem más, pl. mozgás kifejezése, nem állandó helyzet kifejezése.

*Il tavolino scricchiolava, si moveva, parlava con picchi sodi o lievi; altri picchi s'udivano su le cartelle delle nostre seggiole e, or **qua** or **là**, su i mobili della camera, e raspamenti, strascichii e altri rumori; (203)*

Az asztal recsegett-ropogott, **ide-oda** mozgott, kemény és könnyű kopogások hallatszottak, olyakor egy-egy szék elkezdett táncolni, s

a szoba részeiből csoszogás, ráspolyozás és egyéb zajok
hallatszottak; (208)

- *Dove ha preso stanza?*

Mi strinsi ne le spalle:

- *Mah! - sospirai, tra le spine, - un po' qua, un po' là... Non ho famiglia e... e giro. (120)*

- Hol, merre bérelt lakást?

Megráztam a fejemet:

- Hát - sóhajtottam -, hol **itt**, hol **ott**... Nincs családom...
utazgatók! (122)

A *qua* és *là* együttesen tehát nem ugyanazt a funkciót töltik be, mint külön-külön. A helydeixisek fordítás során mutatott viselkedésének összegzésébe ezért nem célszerű bevonni.

4.2.4. Összegzés

Négy deiktikus nyelvi elemet, szót vizsgáltunk meg. A *qui*, *qua*, *lì* és *là* inherens sajátossága, lexikailag adott tulajdonsága, hogy indexikus kifejezés. Az olasz szövegben illetve a fordítás eredményeképpen létrejött magyar szövegben a következő jellegzetességeket figyeltük meg:

- a *lì* és *là* jóval többször szerepel, mint a *qui* és *qua*

- a *qui* és *qua* esetén is gyakori (az esetek fele-harmada), hogy a fordításban nem jelenik meg a magyar szótári megfelelője, a *lì* és *là* esetén feltűnően gyakori (60 %)

- mind a négy szónál a kihagyást jellegzetesen dupla helyhatározót tartalmazó mondatkörnyezetben figyelhettük meg

- a *lì* és *là* nagyszámú használata az olaszban, nagymértékű elhagyásuk a magyarban, valamint az e körben gyakori dupla helyhatározós szintaktikai környezet annak a következtetésnek a lehetőségét veti fel, hogy az olasz szövegben gyakran nincs

szemantikai tartalma a helyhatározós deiktikus elemnek, csupán töltelékszó

- a *lì* és *là* távolra mutató deiktikus elemek nem egyszer közelre mutatókká válnak, ennek oka a perszonális narrációban lehet

- amikor a fordító nem kihagyást alkalmaz, hanem e négy elemnek megfeleltet valamilyen magyar szót, indexikus kifejezés helyett majdnem 40 %-ban közvetlen, expliciten fejezi ki a denotátumot

4.3. Idődeixis

Az időre utaló deiktikus nyelvi elemeket a megnyilatkozás elhangzásának idejéhez viszonyítjuk. A középpontot a *most* határozószó jelöli ki, a többi időre utaló deiktikus nyelvi elem ebből kiindulva értelmezhető. Az időre utaló deiktikus nyelvi elemek viszonyrendszerének a másik középpontját a *ma* határozószó jelöli ki, ehhez kapcsolódva tudjuk értelmezni, hogy mikor van *tegnap* és *holnap*.

Vizsgálatunk tárgya az *adesso* 'most', *oggi* 'ma', *domani* 'holnap'. Az *ieri* 'tegnap' lexéma azért nem, mert a 300 oldalas regényben egyetlen egyszer fordul elő a *l'altro ieri* 'tegnapelőtt' szerkezetben, amely a magyar fordításban nem jelenik meg.

*Non tentiamo nemmeno di descrivere la straziante scena che segui sul luogo, quando **l'altro ieri**, in sul far della sera, la vedova sconsolata si trovò innanzi alla miseranda spoglia irriconoscibile del diletto compagno, (93)*

Meg sem kíséreljük leírni azt a szívet tépő jelenetet, amikor a vigasztalan özvegy késő este megállt hű élettársa földi maradványai mellett. (96)

4.3.1. Oggi

az olasz szövegben	oggi	14
a magyar szövegben	ma	7
a magyar szövegben	egyéb fordítás	5
a magyar szövegben	nem szerepel	2

Az *oggi* 'ma' fordítása két esetben hiányzik a magyar szövegből. Egyszer jelzői szerepben áll, másik alkalommal egy egész tagmondat fordítása hiányzik, tehát tulajdonképpen nem időre utaló deiktikus elem tűnik el a magyar szövegből.

«Ma che!» pensai poi. «A Lodoletta non può venire in mente ch'io non mi sia affogato davvero. Cercherà la ragione della richiesta in qualche altro 'pezzo forte' del suo numero d'oggi. (88)

- Ugyan! - gondoltam. - Pacsirtának még csak eszébe sem juthat kételkedni benne, hogy én valóban belefűlladtam a malomárokba! Miért is tenné? Az érdeklődés okát másban keresné, lapjának valamilyen más szenzációjában. (92)

Ma una consolazione più grande m'è venuta dalla vita, o dalla cronaca quotidiana, a distanza di circa vent'anni dalla prima pubblicazione di questo mio romanzo 'Il fu Mattia Pascal', che ancora una volta oggi si ristampa. (289)

De még ennél is jobb vigasztalást kaptam az élettől, jobban mondva az újságok napihírvonatából, húsz évvel e regényem első kiadása után. (296)

Az *oggi* 14-ből 7-szer 'ma' a fordításban. Vonatkozása többértelmű: jelölheti az egész napot (a), a beszédidőt a napon belül követheti az eseményidő (b), az eseményidő a napon belül megelőzheti a beszédidőt (c).

- (a) - *Che... che cam..., che cambiale?*
 - *La cambiale così e così, che scade oggi... Mi manda la mamma, che n'è tanto impensierita! (33)*

- Mi...mi...micsoda váltó?
 - Ez és ez a váltó, amely **ma** jár le... Az anyám küld, nagyon fél
 miatta. (32)

- (b) - *Io me ne vado lo stesso, oggi... Pare che, ormai, non ci sia più
 bisogno di... di... (226)*
 - Én pedig még **ma** elmegyek... Úgy látszik, hogy itt már nincs több
 szükség...(232)

- (c) *facciamo così: senza patti fra noi e senza alcuna responsabilità da
 parte mia, che non voglio averne, lei punti il suo molto dov'io il
 mio poco, come ha fatto oggi; e, se andrà bene... (76)*
 akkor ajánlok mást: ne kössünk mi szerződést, ne kívánja, hogy én
 bármilyen felelősséget is vállaljak, mert előre megmondom, nem
 teszem, hanem kövesse maga szépen az én játékomat, tegyen nagy
 tétet akkor, amikor én kicsinyeket teszek, mint ahogy **ma** tette, s
 ha minden jól megy... (78)

Az (a) pontban láttuk, hogy a deiktikus kifejezés által
 jelölt eseményidő magában foglalja a beszédidőt, ez tágabb
 értelemben lehetséges az olaszban is és a magyarban is.

*Il nostro Comune, in certe notti segnate nel calendario, non fa
 accendere i lampioni, e spesso - se è nuvolo - ci lascia al bujo.
 Il che vuol dire, in fondo, che noi anche oggi crediamo che la luna
 non stia per altro nel cielo, che per farci lume di notte, come il
 sole di giorno, e le stelle per offrirci un magnifico spettacolo.
 (11)*

A mi községünk is bizonyos éjszakákon, amelyeket a kalendárium
 előírt, nem gyújtatja meg a lámpákat; ilyenkor, ha felhős az idő,
 gyakran sötétben hagy bennünket. Ami annyit jelent, hogy mi még **ma**
 is azt hisszük, hogy a Hold nem egyébert sétál az égen, mint hogy
 világítson nekünk éjszaka, mint ahogy a nap világít nappal, a
 csillagok pedig, hogy elgyönyörködjünk bennük. (11)

Nézzük azt az 5 esetet, amikor az *oggi* a magyar fordításban
 nem 'ma'. Amikor az eseményidő megelőzi a beszédidőt, mint a
 (c) példában, akkor ennek a megelőző aspektusnak a hang-
 súlyosabb tétele eredményezheti a *tegnap* fordítást.

- Però, senta: che è un sornione non si può mettere in dubbio. Che cosa è andato a fare, per esempio, **oggi** dopopranzo alla Posta? (151)

- Ide hallgasson... azt azonban már felfedeztük, hogy milyen egy alattomosan bujkáló kegyed! Mit keresett példának okáért **tegnap** délután a postán? (153)

Amikor a beszédidőt a napon belül követi az eseményidő, *ma* helyett (b példa) *ma* este fordítást találunk.

- Anzi, a proposito, - conchiuse, rivolgendosi a me. - Chi ci pensava più? Il signor marchese mi aveva detto che, se non le dispiace, **oggi**... insieme con mio suocero e con Adriana... (228)
- Erről jut eszembe - mondta felém fordulva -, hogy a marchese meghagyta nekem, kérjem meg önt... ha nincs ellenére... s az apósomat s Adrianát is, hogy látogassuk meg *ma* este... (235)

Amikor a fordító úgy interpretálja, hogy a beszédidő és az eseményidő egybeesik, s ezt kívánja hangsúlyozni, az alábbi megoldást kapja:

*Mi pesa, la sopporto perché so che devo sopportarla; ma se mi provano, perdiana, che - dopo averla sopportata per altri cinque o sei o dieci anni - io non avrò pagato lo scotto in qualche modo, e che tutto finirà lì ma io la butto via **oggi** stesso, in questo stesso momento: e dov'è allora l'istinto della conservazione?* (138)
Súlyos teher ez nekem, s csak azért viselem, mert viselnem kell! De ha meggyőződném róla, hogy további öt- vagy hat-, vagy tízévi viselés után nem fizettem ki végleg a számlámat, s hogy ezzel minden véget is ér... hát, kedves uram, **ebben a pillanatban** elrúgnám magamtól az életet, s hol van akkor a maga híres önfenntartási ösztöne? (141)

Amikor az *oggi* 'ma' párban szerepel a *domani* 'holnap' szóval, akkor elveszithetik a konkrét időre utaló deiktikus jellegüket, és egy határozatlan, a jövőben majd valamikor bekövetkező eseményidőt jelölnek ki. Ez két esetben fordult elő. Az

alábbi példában a fordító értelmezése szerint az *oggi* jelentése: egyik nap.

Certo, libero, liberissimo, io potevo essere soltanto così, con la valigia in mano: oggi qua, domani là. (115)

Nyilvánvaló, hogy szabad, teljesen szabad csak így lehetek, az utazótáskával kezemben, **egyik nap** itt, másik nap ott! (117)

5.3.2. Domani

A *domani* 'holnap' mindenképpen egy olyan eseményidőt jelöl ki, ami követi az beszédidőt, így annyira változatos értelmezési lehetőséget nem kínál, mint az *oggi*.

az olasz szövegben	domani	16
a magyar szövegben	holnap	10
a magyar szövegben	egyéb fordítás	4
a magyar szövegben	nem szerepel	2

Két esetben maradt ki a fordításból. Egyszer a helydeixiseknél jellemzőnek talált szintaktikai környezetben, amikor két határozói kifejezés is ugyanarra utal a mondatban.

- *E va bene! Non importa che lei non lo conosca io le pago le spese per un vaglia telegrafico alla redazione. Ne vorrei avere dieci venti copie, domani o al più presto. Si può? (91)*

- Rendben van! Nem érdekel, hogy ismeri-e vagy sem... Fizetem a költségét, legyen szíves, sürgönyözzön a szerkesztőségnek, s küldessen el tíz vagy húsz példányt a **lehető leggyorsabban**. Megteszi? (94)

A másik példa a kihagyásra olyan, amelyet az *oggi* esetében láttunk, miszerint a vizsgált szó nem deiktikus elemként van jelen a mondatban. Az alábbi mondatban főnévi szerepben áll 'a jövő' értelemben.

Non mancava mai di schizzare in fine questo veleno, sapendo la virtù ch'esso aveva sull'animo di Romilda, gelosa di quel figlio

*che sarebbe nato a Oliva, tra gli agi e in letizia; mentre il suo, nell'angustia, nell'incertezza del **domani**, e fra tutta quella guerra. (44)*

Soha nem mulasztotta el, hogy ilyenmő beszélgetésünk végén be ne adja a mérget lányának, akiről tudta, hogy féltékeny arra a gyerekekre, akit Oliva fog kényelemben és jómódban a világra hozni, míg az övé bizonytalanságban, tán szegénységben vagy nyomorban fog felnevelkedni, mindenféle bajok között. (44)

Legtöbb esetben a *domani* 'holnap' fordításban szerepel. A *domani* az olaszban, akárcsak magyar megfelelője, vonatkozhat szűkebb értelemben a mai után következő napra, és tágabb értelemben a mai napot követő időszakra. Mindkettőre találhatunk példát a 10 között.

- *Sempre per casa?*

- *Ma no! E poi **domani** lo vedrai... (158)*

- Mindig itthon van?

- Dehogy! Egyébként is **holnap** majd meglátod... (162)

- *Che ci ha da vedere? Il marchese stesso... ha sentito?*

- *Sissignore! Ma **domani**? Quel clericale... di fronte al partito... col segretario che s'impiccia in questioni cavalleresche... Ah, santo Dio, lei non sa che miserie! E poi, quella fraschetta, ha veduto? È innamorata, come una gatta, del pittore, di quel farabutto... **Domani** fanno la pace, e allora io, scusi, come mi trovo? (241)*

- Nem értem az összefüggést! Hisz hallotta, hogy maga a marchese...

- Úgy van, uram! De **holnap**? Képzelve el, hogy ez a katolikus úr... milyen helyzetbe kerülne a pártjával szemben... ha a titkára lovagias ügyekbe avatkozik... Szentséges Úristen, micsoda nyomorúság! S nem látta, hogy ez a kis fruska olyan szerelmes ebbe a festőbe, mint egy csacsi!... **Holnap** ki fognak békülni, s akkor én... megértheti, kérem. (249)

A *domani* négy előfordulásakor nem *holnap* a magyar szövegben. Ebből két esetben az *oggi* szóval párban fordul elő, s azt már láttuk, hogy elveszithetik a konkrét időre utaló deiktikus

jellegüket, és egy határozatlan, a jövőben majd valamikor bekövetkező eseményidőt jelölnek ki.

Certo, libero, liberissimo, io potevo essere soltanto così, con la valigia in mano: oggi qua, domani lì. (115)

Nyilvánvaló, hogy szabad, teljesen szabad csak így lehetek, az utazótáskával kezemben, egyik nap itt, **másik nap** ott! (117)

Mivel a *domani* az *oggi* nélkül is kifejezheti a mai nap utáni időszakot, erre találunk is példát egy általános névmás formájában.

«Sì, ma questi tali, » m'induceva a riflettere il cattivo tempo, quella nebbia maledetta, « o son forestieri e hanno altrove una casa, a cui un giorno o l'altro potranno far ritorno, o se non hanno casa come te, potranno averla domani, e intanto avran quella ospitale di qualche amico. Tu invece, a volerla dire, sarai sempre e dovunque un forestiere: ecco la differenza. Forestiere della vita, Adriano Meis.» (116)

- Igen ám - gondoltam magamban, nyilván a rossz idő, az átkozott köd hatása alatt -, igen ám, ezek vagy idegenek, akiknek másutt van házuk, otthonuk, ahova visszatérhetnének, amikor akarnak, vagy ha nincs otthonuk, szerezhethetnek maguknak **akármikor**, s addig nyilván valamelyik barátjuk vendégszeretetét élvezik. Te azonban, akárhogy nézed is, mindig és mindenütt idegen maradsz: ez a különbség, barátom! Idegen vagy e világon, Adriano Meis! (119)

5.3.3. Adesso

olasz szövegben	adesso	34
magyar szövegben	≅ most	18
magyar szövegben	ma, manapság	3
magyar szövegben	≅ majd	3
magyar szövegben	nem szerepel	10

Az adesso vonatkozásának az a jellegzetessége, hogy egybeeshet a beszédidővel, megelőzheti vagy követheti. Amikor a beszédidő és az eseményidő egybeesik, a fordításban nem mindig a *most* időhatározószót találjuk. Előfordul az ambiguitás megszüntetése egyértelműbb vonatkozású kifejezéssel.

E stropicciò il pollice e l'indice, per significare quattrini.

- Come ho fatto? - gli risposi. - Storia lunga! Non sono **adesso** in condizione di narrartela. (260)

Mutatóujját és hüvelykujját összedörzsölve, kérdőn rám nézett.

- Hosszú történet! - feleltem. - **E pillanatban** nem vagyok olyan állapotban, hogy elmondhatnám. (269)

Amikor a beszédidőt követi az eseményidő, *most* helyett *majd, holnap, ezután* már megfelelőket találunk. Ezt a fajta értelmezést megkönnyíti az olvasó számára az olasz *futuro* használata.

*Ma perché intanto Papiano aveva scelto me per manifestar la sua remissione? Aveva voluto con quel segno tranquillarmi, o era esso all'incontro una sfida e significava: «**Adesso** vedrai se son contento.» (200)*

De miért épp engem választott ki Papiano békeüzenetének közvetítésére? Meg akart-e nyugtatni e jellel, vagy pedig ellenkezőleg, kihívás akart-e lenni, és annyit jelentett-e: „**Majd** meglátod, hogy meg vagyok-e elégedve.” (206)

Az adesso vonatkozása 3 esetben bennfoglalás, azaz egybeesik ugyan a beszédidővel, de annál jóval tágabb. Ezekben az esetekben is explicitebben fogalmaz a fordító.

*La Terra, poverina, stanca di girare, come vuole quel canonico polacco, senza scopo, ha avuto un piccolo moto d'impazienza, e ha sbuffato un po' di fuoco per una delle tante sue bocche. Chi sa che cosa le aveva mosso quella specie di bile. Forse la stupidità degli uomini che non sono stati mai così noiosi come **adesso**. (10)*

A szegény Földet, amely már unja ama lengyel kanonok által elrendelt vég nélküli, céltalan forgását, hirtelen elfogta a türelmetlenség, és számtalan torka közül az egyikből egy kis tüzet fújt ki a világba. Ki tudja, mi mozgatta meg az epéjét? Lehet, hogy az emberek ostobasága, amely soha nem volt oly unalmas, mint épp **manapság**. (11)

Nézzük azokat az eseteket, amikor az *adesso* 'most' lexémát nem helyettesíti be a fordító. Természetesen előfordul, ahogy más szavaknál is láttuk, hogy egy egész szintagma kimarad, vagy teljesen átalakul. Az időre vonatkozó deiktikus elemeknél azonban más összefüggést is felfedezhetünk. Mivel az igeidők egy része deiktikus szerepű, kiválthatja a deiktikus kifejezést. Az alábbi példában az olasz szövegben múlt idejű igealakok mellett szerepel az *adesso*. A magyarban az igeidő átvált jelenre, így kerül az eseményidő a beszédidő síkjába (ami itt stilisztikai eszköz szerepét tölti be).

« Tac tac tac »

Lei sola: - non certo quelli che la guardavano, sospesi nel supplizio che cagionava loro il capriccio di essa, a cui - ecco - sotto, su i quadrati gialli del tavoliere, tante mani avevano recato, come in offerta votiva, oro, oro e oro, tante mani che tremavano adesso nell'attesa angosciata, palpando inconsciamente altro oro, quello della prossima posta, mentre gli occhi supplici pareva dicessero: (62)

- Tak, tak, tak...

Csak ő játszott: s nem azok, akik nézték, s meggyötört lélekkel s tekintettel követték szeszélyes ugrásait, mialatt kezük, mintha oltárra nyújtának fel, aranyat, s egyre aranyat halmozott a játékasztal zöld négyzeteire. Még táncol a golyócska, s ők már újabb aranyat készítenek elő, a következő tétet, szemük pedig könnyörögve követi a golyócska futamait, s mintha azt mondaná: (62)

4.3.4. Összegzés

Négy időre utaló deiktikus kifejezés vizsgálatát tűztük ki célul: *ieri* 'tegnap', *oggi* 'ma', *domani* 'holnap', *adesso* 'most'. Az *ieri* nem fordult elő, így gyakorlatilag három deiktikum viselkedését tanulmányoztuk. Meg kell említeni, hogy az olaszban a *most* kifejezésére egy másik lexéma is rendelkezésre áll, az *ora*. Ez a lexéma a 200-at megközelítő előfordulása során olyan változatos (nem csak idődeiktikum) szerepet töltött be, oly sokféle fordításban jelenik meg (pl. nos, így, mivel), hogy önálló dolgozat tárgya lehetne.

A vizsgált olasz deiktikumok és magyar megfelelőik az alábbi jellegzetességeket mutatják:

- az *adesso* gyakrabban használt viszonyítási pont, mint az *oggi*
- az idődexis nem fordult elő olyan nagy számban, mint a személy- és helydeixis.
- a vizsgált szavak magyar megfelelői összességében mintegy 20 %-ban nem jelentek meg a magyar szövegben
- jellemzően deiktikus elemek maradnak a fordításban is
- a fordító gyakran él az explicitebb deiktikum választásával
- az igeidő is befolyással van az idődeiktikumra

5. rész

A vizsgálat összegzése

5.1. A vizsgált elemek jellemző viselkedése

A három különböző típusba tartozó deiktikus elemek különböző viselkedését tapasztalhattuk.

A személyes deixis mutatja a legkisebb változatosságot. 50-60 %-ban megmaradt a fordításban a szótári jelentés. A többi esetre az a legjellemzőbb, hogy a fordításban „csak” igei személyrag utal a beszédesemény résztvevőire. Elenyésző esetben személyragos névmás vagy határozó (pl. előttem, belőlem) helyettesíti a személyes névmást, ami egy gondolat másként fogalmazásából természetesen adódhat. A személyes deixis – különösen az én – vonatkozása, a deiktikus centrum egyértelműbb, így a fordító mozgástere, választási szabadsága kisebb.

A helydeixis esetén 25-30 %-ban maradt meg a magyar fordításban a szótári jelentés. Az volt a fordító leggyakoribb megoldása, hogy a deiktikus elem eltűnt a magyar szövegből. Jellemzően az állt a háttérben, hogy egy másik, konkrét helyhatározó is kijelölte a denotátumot, így a deixis pleonasztikus használatúnak tűnt. Az a várákozás, hogy explicitebben fejezi ki magát a fordító, a három deixis közül ennél mutatkozott meg leginkább, szép számban találtunk helyhatározóragos főnevet az indexikus kifejezés helyén.

Az idődeixis kisebb számban fordult elő, és kisebb változatosságot mutat, ami a fordítását illeti. Az esetek valamivel több mint a felében megmarad a szótári jelentés. Amikor másként fordítja a fordító, akkor is deiktikus kifejezés, csak konkrétabb, pontosabb a vonatkozása.

Összességében feltűnő jelenség a deiktikus elemek elhagyása. Emögött gyakran kettős vonatkozás, pleonasztikus használat húzódik, azaz valójában nem deiktikus funkciót tölt be a deiktikus kifejezés. Különös jelenség a hely- és idődeixisen belül és egymás között az eléggé szabad átjárás. Pl. ott > itt, ma > tegnap, most > holnap, itt > most. A szóválasztás szabadsága azt bizonyítja, hogy meghatározó a szövegértelmezés.

5.2. A jelenség a fordításelmélet szemszögéből

5.2.1. Lexikai átváltási műveletek

Recker (1974) szerint a fordítók háromféle lexikai megfelelés közül választanak: állandó megfelelés, variatív megfelelés, alkalmi megfelelés (Klaudy 1994: 106). Az állandó megfelelés egyszerű behelyettesítésnek tűnik: Parigi > Párizs, azonban felmerülhet a megőrzés dilemmája (Pollmann 2001b, 2004), a kérdés, hogy az idegen nevet megőrizzük-e vagy lefordítsuk (*foreignizing/domesticating* dilemma)⁹. Az alkalmi megfelelés a reáliáknál merül fel, a célnyelvben nem létező jeltárgyak, elnevezések „pótlásához” szükséges. A legtöbb lexémánál, így deiktikus kifejezéseknél variatív megfelelésről beszélhetünk, amikor a célnyelvben nem egyszerűen megtalálni, vagy megalkotni kell a megfelelő kifejezést, hanem több lehetséges megoldás közül kiválasztani (*problem-solving*)¹⁰. Kezdő fordítók számára problémát okozhat poliszém szavak több jelentése közül kiválasztani a megfelelőt, nem beszélve a homonim szavakról, amely mulatságos (hallgatói)fordítást eredményezhet:

⁹ Denton, John (2001)

¹⁰ Pierini, Patrizia (2001)

*Sul fondo dell'abside spicca dalle pareti nude la **pala** d'argento dorato, che costituisce dono (o opera?) di Donato Mazzalorsa da Venezia (1372).*

Az apszis végén áll ki a falból az ezüst **lapát**, amelyet a velencei Donato Mazzalorsa ajándékának (vagy művének?) tudhatunk be 1372-ből. (Pollmann 2004: 21)

A fordítók gyakran azért nem a szótári jelentések közül választanak, mert nem találják meg közöttük a megfelelőt. A szótár – mint Albert Sándor írja – legfeljebb kiindulási pontnak tekinthető (Albert 2003a: 41). Ilyenkor alkalmaznak jelentésszűkítést, jelentésszélesítést, teljes átalakítást, amelyet pragmatikai adaptációnak is neveznek, stb. (Klaudy 1994. Pollmann 2001a). Így lesz a *mangiare* 'eszik' igéből különböző főnevek mellett (leves, süti, cukorka) *kanalaz*, *majszol*, *bekap* ige, a *caro* 'drágám' melléknévből a megszólítottól függően *öregem*, *kicsikém*.

A két nyelv lexikai rendszere közötti különbség érhető tetten abban, hogy az *itt*, *ott* és a *most* szavainknak is két megfelelője van az olaszban. Magyarra fordításkor ez semmiféle dilemmát nem okozhat a fordítónak. De vajon a fenti sorba illeszthető-e, amikor a fordító a *là* szót ebben a *házban* jelentéssel ruházza fel, a *qua* szót *akiket* illet, az *oggi* szót *tegnap* jelentéssel? Ezeket az átváltásokat nem tudjuk így, szövegből kiragadva, értelmezni. Az ilyen típusú átváltások oka nem a két nyelv eltérő lexikai rendszerében, nyelvhasználati szokásaiban keresendő.

5.2.2. Grammatikai átváltási műveletek

Grammatikai átváltási műveletekről akkor beszélünk, amikor a fordító a két nyelv eltérő grammatikai szisztémája miatt alkalmaz cserét, áthelyezést, kihagyást, betoldást stb., s

ezzel legtöbbször átalakítja a mondat szerkezetét. A magyarból hiányzó grammatikai nem az oka annak, hogy a *lei* (nőnemű ő) személyes névmásból a magyar fordításban lehet *lány, asszony*. A magyar nyelvben létező tárgyas ragozás miatt marad el tárgyas névmás a fordításból, és a magyarban nem létező folyamatos és előidejűséget kifejező múlt idők miatt toldotta be a fordító a kiemelt szavakat:

La donna di servizio, che veniva a ore, se n'era andata.

A bejárónő néhány órára **szokott** jönni, s **már** elment. (Pollmann 2004: 91)

Az eltérő grammatikai struktúra kis mértékben hatással van a deiktikus elemek viselkedésére, az olasz *congiuntivo* módban az azonos igei morféimák miatt kitesszük a kijelentő módban nem kötelező személyes névmást. Az idődeixisnél láttuk, hogy az igeidő befolyásolta a *most* értelmezését, jövő idő mellett könnyebben kapta a *majd, ezután már* fordításokat, múlt idejű olasz mondatból pedig jelen idejű magyar mondatot „segített” létrehozni. Eltérő szintaktikai szabályok indokolják a deiktikus elem áthelyezését posztverbális pozícióból preverbális pozícióba:

Lo scrivo qua.

Itt írok.

E néhány példa elegendő-e arra, hogy a deiktikus elemek viselkedését összefüggésbe hozzuk az eltérő grammatikai szisztémával? A *là* és a *lì* magyar megfelelői 60 %-ban nem szerepelnek a magyar fordításban. Erre a fordítói döntésre semmiféle nyelvtani szabály nem ad magyarázatot.

5.2.3. Szövegszintű átváltás

Szótárban, azaz lexikai jelentésként soha, sehol nem fogjuk azt találni, hogy a *lì* szónak megfeleltethető a *lábam elé* névutós főnévi szerkezet, helyhatározó. Helyezzük mondatba:

ma vedevo allora il mare mandar senza requie, lì, alla sponda, le sue stracche ondate sonnolente;

ilyenkor a tenger szünet nélkül **lábam elé** küldte a kimerült, szunyókáló hullámain,

Még mindig nem értelmezhető a fordítónak ez a választása, nem tudjuk, honnan, milyen távolságból nézi a tengert. Még tágabb szövegösszefüggésbe kell helyezni, hogy megértsük, a hős a parton sétál, és a tengertől vizes is lesz a lába.

Balzavo in piedi, come per scuotermela d'addosso, e mi mettevo a passeggiare lungo la riva; ma vedevo allora il mare mandar senza requie, là, alla sponda, le sue stracche ondate sonnolente; vedevo quelle sabbie lì abbandonate; gridavo con rabbia, scotendo le pugna:

- Ma perché? ma perché?

E mi bagnavo i piedi. (58)

Olykor felugrottam, mintha le akarnám rázni rongyait, s a part mentén hosszú, izgatott sétába kezdtem, s ilyenkor a tenger szünet nélkül, fáradság nélkül **lábam elé** küldte a kimerült, szunyókáló hullámain, s láttam az elhagyott, használhatatlan homokot, s öklömet felemelve, vad kiáltásban törtem ki:

- De hát miért? De hát miért?

A lábam vizes lett. (59)

Az ott aktuális jelentése tehát csak a konkrét tér és szituáció ismeretében fejthető meg.

Az alábbi mondatban a *là* fordítása még messzebb került a szótári jelentéstől, a helyhatározói szerepét sem tartotta meg: *elszórva hevert*.

Presi a mordermi col mio nuovo veleno, guardando il denaro li sul letto: (77)

így kinoztam magam, s a pénzt nézegettem, amely **elszórva hevert** az ágytakarón. (80)

A kapcsolatot csak a főhős eddigi története, élethelyzete, személyisége alapján érthetjük meg. A múltja elől menekülő férfi váratlan nyereményre tesz szert a kaszinóban. A könnyen jött pénzt lezseren szét lehet szórni, a vívódó személyiség is kissé szétesett, a pénz hever, várakozón, még nem tudni, mi lesz a sorsa. A szavak a szöveg egészének ismeretében nyerik el jelentésüket. Ám hogy ez a deiktikus elemekre kiváltképp igaz, egy kontroll példa segítségével igazoljuk.

A *via* főnévi szerepben 34-szer fordul elő a regényben. 4-szer tulajdonnév része, megmarad az olasz kifejezés (*Via dei Pontefici*). 5-ször nem jelenik meg a magyar szövegben. A maradék 25 esetben szótári jelentést látunk: út, utcán, mellékutca, *selci della via* = utcakövek, *via di scampo* = menekvés, *via facendo* = útközben. A *via* lexikai jelentése eléggé stabil, kevésbé van kitéve a szövegösszefüggés befolyásoló hatásának.

A deiktikus kifejezésekre igaz, hogy szótári jelentésük egy váz, „nem teljesen kitöltött jelentésszerkezet” (Pólya 2000: 227), ami a fordító kifinomult jelentésértelmező munkája eredményeképpen formálódik teljes értékűvé.

5.3. További kutatási lehetőségek

Átfogó vizsgálatot jelenthetne a *questo / quello* 'ez / az' determinánsok fordításainak az áttekintése. Különleges deiktikus elemek, mivel vonatkozhatnak személyre, helyre és

időre egyaránt. Az idődeixisen belül az igeidők vizsgálata azért is különösen fontos, mert az olasz nyelv öt múlt idejével szemben a magyarban csak egy áll rendelkezésre. Milyen eszközökkel tudják a fordítók ugyanazt kifejezni? Jelen dolgozatban nem vizsgáltuk a szövegdeixist. Mivel a fordítás szöveggel végzett tevékenység, a szövegen belüli utalások módja is hasznos eredményre vezethet. Más nyelvpárokra végzett kutatások összevetése fordítási univerzálék (mint az explicitáció) pontosítását szolgálhatja.

Dániel Ágnes konkrét szövegekről és példákról szólva azt állítja: „Valamennyi kínál általánosítható tapasztalatot, de egyikből sem vehetünk át kész, bármikor átmásolható megoldást vagy sikerrel kecsegtető receptet” (Dániel 1983: 30). Ez igaz, mégis – mivel a szótár a fordítói tevékenység során csak kiinduló pontnak tekinthető – a fordításkutatás egyik célja a minél pontosabb leírása azoknak az eszközöknek, módszereknek, amelyekre támaszkodhat a fordító választásai, döntései során. E dolgozattal ehhez kívántunk hozzájárulni.

6. rész

Példatár

6.1. Személydeixis

6.1.1. *Io*

Szintaktikailag kifejezett hangsúlyos pozíció, poszverbális helyzet:

I1.

Che colpa ho io se Pomino esegui con troppa timidezza le mie prescrizioni? (37)

Mit tehetek **én** arról, ha Pomino túlságos félénkséggel vitte véghez utasításaimat? (36)

I2.

- E dunque? - dissi io, ridendo acre. - Vedi? Tu non puoi più ottener nulla negando. (40)

- Tehát? - mondtan **én** keserűen nevetve. - Látod, nem nyersz vele semmit, ha kétségbevonod apaságát! (40)

I3.

- Faccio io, faccio io; so quel che debbo fare. (45)

- Bizza csak rám - mondta neki. - Majd elvégzem **én** a magam dolgát. (45)

I4.

C'era tanta gente là che buttava a manate oro e argento, come fossero rena, senza alcun timore, e dovevo temere io per la mia miseriola? Annyi ember volt itt körülöttem, akik úgy szórták az aranyat és ezüstöt, mintha homok volna, félelem és gondolkodás nélkül, épp én féltsem a nyomorult kis pénzecskémemet? (71)

I5.

- Bien! - disse lui. - Podo **ió** por lei. Lei, la fortuna, **ió** metaró el dinero.

- E allora forse perderemo! - conclusi **io**, sorridendo. (76)

- Bien - mondta ő. - Majd én tenni maga helyett! Maga hozni szerencse, **én** hozni pénz.

- S akkor talán majd mind a ketten veszünk - folytattam **én** mosolyogva -, (78)

I6.

- Il treno riparte!

- Ma lo lasci, lo lasci ripartire, caro signore! - gli gridai **io**, a mia volta. - Cambio treno! (87)

- Elmegy a vonat!

- Hadd menjen, hadd menjen, kedves uram! - kiáltottam **én**. - Átszálok! (91)

I7.

Bastava, perbacco, aprir pian piano un occhio a quel povero morto, per accorgersi che non ero **io**; (94)

Hisz nem kellett volna egyebet tenniük, mint szép lassacskán kinyitni a holttest egyik szemét, s rögvest meg lehetett volna állapítani, hogy **én** vagyok-e a halott; (98)

I8.

Ma sì! così era! il simbolo, lo spettro della mia vita era quell'ombra: ero **io**, là per terra, esposto alla mercé dei piedi altrui. (222)

Holott igazam volt, ez volt az igazság: életem tükre, szimbóluma volt ez az árnyék... **én** voltam az ott a földön, kiszolgáltatva minden láb kényének-kedvének. (229)

I9.

Tenendomi forte per le braccia, col volto pieno di lagrime, Roberto mi guardava ancora trasecolato:

- Ma come... se là...?

- Non ero **io**... (256)

Erősen a karomba kapaszkodva, könnyáztatta arccal, Roberto még mindig elképedve meredt rám:

- De hát hogyan... hiszen...

- De nem **én** voltam!... (265)

Ellenpélda:

I10.

*Ci andrò **io** domani da quel povero morto, abbandonato là, senza un fiore, senza una lacrima... (274)*

Holnap ki fogok menni a sírhoz, a szegény halotthoz, aki egy szál virág nélkül, megsiratatlanul fekszik ott... (283)

Értelmi hangsúly:

I11.

*Non parlava, forse perché non stimava dover suo parlare, o perché - com'**io** ritengo più probabile - ne godeva in segreto, velenosamente. (18)*

De nem beszélt. Talán azért, mert nem tartotta kötelességének, vagy pedig - s **én** ezt tartom valószínűbbnek - mert titokban, ármányos lelkületével, örömet lelte a dolgokban. (18)

I12.

*«**Io**, no; **io**, no... Chi sarà stato?... mi somigliava, certo... (86)*

- Ez nem **én** vagyok, ez nem **én** vagyok!... De hát kicsoda? Nyilván hasonlított rám... (90)

I13.

*«Chi porta? Non lo so più nemmeno **io**. Chi sono **io** ora? Bisogna che ci pensi. (90)*

- Hogy kit visz a kocsiján?... Hisz azt még **én** se tudom. Ki vagyok **én**? Itt az ideje, hogy meghányjuk-vessük a dolgot. (93)

I14.

*Mi ritrassi dalla finestra. Subito però mi sovvenne la scusa che **io** ero pure in ballo lì: parlavano di me, quei due, e quell'uomo voleva ancora parlarne con Adriana: dovevo sapere, conoscere i sentimenti di colui a mio riguardo. (159)*

Elmentem az ablaktól. De rögtön eszembe jutott a mentség, hogy miért hallgatóztam: elvégre rólam beszéltek, **én** kerültem itt, úgy látszik,

szőnyegre, Adrianával is rólam akartak értekezni... tudnom kellett tehát, hogy mi ennek az embernek a terve velem! (162)

I15.

- *Due anni malata, tra la vita e la morte... Si figuri, se io... Ma già, qua lo sanno, com'io mi comportai; (170)*

- Két évig volt beteg, élet s halál között lebegett... Elképzelheti, hogy én... De hát tudják, akiket illet, hogy én hogy álltam ki a próbát... (173)

I16.

- *E io, - aggiunsi, - non vorrei buscarmi un pugno su quest'occhio qui... (199)*

- Én azonban - tettem hozzá - nem szeretnék a fájós szememmel közelebbi érintkezésbe kerülni azzal a bizonyos ököllet... (204)

I17.

Mi guardai attorno; poi gli occhi mi s'affisaron su l'ombra del mio corpo, e rimasi un tratto a contemplarla; infine alzai un piede rabbiosamente su essa. Ma io no, io non potevo calpestarla, l'ombra mia. (221)

Szétnéztem, majd szemem hirtelen megakadt saját árnyékomon, s egy darabig elgondolkodva nézdegéltem; aztán felemeltem lábamat, és dühösen rágázoltam. Ostobaság... én, én nem gázolhatom el az árnyékomat. (229)

I18.

- *Io... io non ho potuto, creda, neanche dire di no... quando mi hanno... qua, preso in mezzo... Mi son precipitato su mio fratello che... nella sua incoscienza... malato com'è... irresponsabile, cioè, credo... chi sa! si poteva immaginare, che... (226)*

- Én... én még csak... nem is vonakodhattam... amikor...közrefogtak... Az öcsémre vetettem magam, aki... hiszen beteg szegény... felelőtlen... tudja isten, hogy mit képzelhetett... (232)

I19.

Lo avrei gridato forte a tutti, ora: «Io, io, Mattia Pascal! Sono io! Non sono morto! Eccomi qua!» (248)

Legszívesebben hangosan kiáltottam volna: "Én vagyok Mattia Pascal! Én vagyok az! Nem haltam meg! Itt vagyok!" (257)

Több szereplő, felsorolás:

I20.

Ora don Eligio mi dice che il mio libro dovrebbe esser condotto sul modello di questi ch'egli va scovando nella biblioteca, aver cioè il loro particolar sapore. Io scrollo le spalle e gli rispondo che non è fatica per me. (8)

Don Eligio pedig most azt mondja nekem, hogy az én könyvemet is abban a modorban kell megírni, mint amilyenek az általa felfedezett könyvek. Azt mondja, hogy ez fogja neki megadni a maga különös ízét. **Én** vállat vonok, s azt felelem, hogy nem nekem való munka. (9)

I21.

Pomino rise, e io allora gli dimostrai quattro e quattr'otto che egli era nato marito, come si nasce poeta. (36)

Pomino nevetett, s **én** akkor bebizonyítottam neki, oly meggyőzően, mint a kétszer kettő, hogy ő férjnek született, mint ahogy más ember például költőnek vagy festőnek születik. (36)

I22.

Ma quella degna madre la respinse, furibonda:

- L'hai voluto? tientelo ora, codesto mal ladrone! Io vado sola! (48)

De a derék asszony dühében őt is ellökte magától:

- Te akartad - sikította. - Hát most tartsd meg magadnak, ha annyira szereted, ezt a rablót! Én elmegyek. (49)

I23.

s'era fatta tanto bellina, tanto, con quei riccioli d'oro ch'io m'avvolgevo attorno le dita e le baciavo senza saziarmene mai; mi chiamava papà, e io le rispondevo subito: - Figlia -; e lei di nuovo: - Papà...-; così, senza ragione, come si chiamano gli uccelli tra loro. (60)

s oly csinos, kedves s oly göndör aranyhajú, hogy nem tudtam betelni csókjaival. „Papának” hívott s **én** rögtön feleltem neki: „Lányom!” S ő újra: „Papa!” - s így hívogattuk egymást okatlanul és céltalanul, mint a madarak a fán. (61)

I24.

Ebbene: contente loro, contentissimo io! (95)

Legyen igazuk! Örüljön az özvegy, örüljön az anyós, örülök én is! (98)

I25.

- Nemmeno un amico? Possibile? Nessuno?
- Nessuno. Siamo **io** e l'ombra mia, su la terra. (151)
- Hogyan, barátja sincs? Lehetetlen! Senkije?
- Senkim! **Én** és az árnyékom egyedül vagyunk a földön. (153)

I26.

...consolazione! Che mi valeva, se **io** intanto, col mio, la inseguivo di qua e di là per casa, tutto il giorno, smaniando? Lei sola poteva confortarmi: (181)

...vigasz számomra! Mit használt ez nekem, amikor **én** meg őt követtem gondolataimmal, egész nap arról ábrándoztam, hogy hol van, mit csinál, s egy pillanatig sem tudtam elfeledkezni róla! Csak ő tudott volna megvigasztalni, (185)

I27.

Adriana si nascose il volto con le mani, inorridita. **Io** raccolsi febbrilmente quei biglietti e mi diedi a contarli. (215)

Adriana rémültében arcára csapta kezét. **Én** magam lázasan rögtön nekiálltam számolni a bankjegyeket. (221)

I28.

Quel denaro, è vero, non poteva più venire a me, perché Adriana non poteva esser mia: ma sarebbe andato a lei, se ella ora avesse saputo tacere, seguendo il mio consiglio, e se **io** mi fossi potuto trattenere ancora per qualche po' di tempo lì. (221)

Igaz, hogy ez a pénz soha nem lett volna az enyém, minthogy nem vehetem el Adrianát, de ő megkapná, ha tudna hallgatni, megfogadni tanácsomat, s ha **én** egy ideig még meg tudok maradni ebben a házban. (228)

Kontraszt

I29.

Che colpa ha lui, se **io**, - poi, - ingrato e sconoscente, andai a guastargli le uova nel paniere? (42)

Mit tehet ő már most arról, ha **én** - hálátlanul s mit sem sejtve - még az ő fészkébe is belerondítok! (42)

I30-31.

*«E mentr'**io** attenderò al molino, il fattore mi ruberà i frutti della campagna; e se mi porrò invece a badare a questa, il mugnajo mi ruberà la molenda. E di qua il mugnajo e di là il fattore faranno l'altalena, e **io** nel mezzo a godere. (81)*

Mialatt **én** majd a malomban dolgozom, az ispánom lelopja a búzát a földekről; ha pedig a búzaföldek körül fogok dolgozni, a molnárom fogja zsebre vágni az őrlési díjakat. Jobbról a molnár, balról az ispán, így fognak szép egyetértésben rabolni, s **én** két szék közül a pad alá kerülök. (84)

I32-33.

- Ah, mi felicito con lei, caro signore! La invidio! Ah, l'America... Ci sono stato.

C'era stato? Scappa!

*- In questo caso, - m'affrettai a dirgli, - debbo **io** piuttosto felicitarmi con lei che c'è stato, perché **io** posso quasi quasi dire di non esserci stato, tuttoché nativo di là; ma ne venni via di pochi mesi; sicché dunque i miei piedi non han proprio toccato il suolo americano, ecco! (119)*

- Gratulálok, drága uram, gratulálok! Hogy irigylem! Amerika... én is voltam ott...

Ő is volt ott?... Nem örültem neki!

- Ebben az esetben - mondtam neki sietősen - inkább **én** kell, hogy szerencsét kívánjak önnek, hogy ott volt, mivel **én**, ha Amerikában születtem is, nem mondhatom el magamról, hogy ismerem: néhány hónapos koromban már elkerültem onnét, s még azt sem állíthatom, hogy lábam valaha is érintett volna amerikai földet. (122)

I34.

*«Allegro! Sì, caro. Ma **io** non posso andare in una taverna come te, a cercar l'allegria, che tu mi consigli, in fondo a un banchiere. Non ce la saprei trovare io lì, purtroppo! Né so trovarla altrove! (145)*

- Vidáman!... Hogyne, drágám! De **én**, sajnos, nem járhatok kocsmába megkeresni a vidámságot egy pohár fenekén, mint ahogy te teszed. Nem találnám meg ott, de másutt sem! (147)

I35.

Volli credere che questo mutamento dipendesse ancora perché Mattia Pascal era finito lì, nel molino della Stia, e perché io, Adriano Meis, dopo avere errato un pezzo sperduto in quella nuova libertà illimitata, avevo finalmente acquistato l'equilibrio, (155)

S lassankint meggyőztem magamat arról, hogy ennek a változásnak nincs más oka, mint hogy Mattia Pascal elpusztult a Stia malomárkában, míg én, Adriano Meis, miután egy darabig elveszve bolyongtam korlátlan szabadságomban, most végre megtaláltam egyensúlyomat, (158)

I36-39.

- Eh, purtroppo! - baritoneggiò, a mo' di conclusione, Papiano. - Borbonico e clericale, il marchese Giglio d'Auletta! E io, io che... (devo guardarmi dal dirlo sottovoce, anche qui, in casa mia) io che ogni mattina, prima d'andar via, saluto con la mano la statua di Garibaldi sul Gianicolo (ha veduto? di qua si scorge benissimo), io che griderei ogni momento: «Viva il XX settembre!», io debbo fargli da segretario!

Degnissimo uomo, badiamo! ma borbonico e clericale. Sissignore... (162)

- Bizony - zengte Papiano ékes bariton hangján -, óméltósága Giglio d'Auletta márkí klerikális és királypárti, én pedig... (még itt a saját házamban is csak sottogva merem bevallani) én pedig, aki minden reggel, ha elindulok hazulról, fejhajtással köszöntöm Garibaldi szobrát (megnézte már? Innét remek kilátás nyílik rá), én, aki minden pillanatban legszívesebben azt kiáltanám, hogy: „Éljen szeptember huszadika”, én vagyok a titkára! Tisztességes ember, szó sincs róla, de klerikális és királypárti, úgy van, uram!... (165-166)

I40.

Chi era più ombra di noi due? io o lei? (222)

Ki árnyékabb kettőnk közül, én vagy ő? (229)

I41.

E mentre lei qua s'era rimaritata, io là a Roma... (259)

S míg ő itt újra férjhez ment, én ezalatt Rómában... (267)

I42.

Sù, di', Romilda, chi è più bello? io o lui? (272)

Nos, Romilda: ki szebb kettőnk közül, én vagy ő? (281)

I43.

Ma vattene, almeno! Vattene via, poiché ti piacque di farti creder morto! Vattene subito, lontano, senza farti vedere da nessuno. Perché io qua... con te... vivo... (273)

De menj el! Menj el Miragnóból, úgysem bánod, ha itt halottnak hisznek, menj el rögtön, messzire, s ne lásson meg senki. Mert **én** itt... veled... (282)

Én helyett igei morféma

I44.

In considerazione anche della letteratura, come per tutto il resto, io debbo ripetere il mio solito ritornello: Maledetto sia Copernico! (8)
Az irodalmat vizsgálgatva, de minden egyebet is, megint csak **el kell mondanom** kis mondókámat, hogy: Átkozott legyen Copernicus! (9)

I45.

Ce l'ha col tono, don Eligio. Auff! Io butto giù come vien viene. Coraggio, dunque; avanti! (24)
Mi baja van a hanggal, don Eligio? Ugyan mit, **nekiülök**, s lesz, amilyen lesz! Bátorság tehát, és gyerünk! (22)

I46.

Oliva, figlia di Pietro Salvoni, nostro fattore a Due Riviere, io la conoscevo bene, da ragazza. (29)
Jól ismertem Olivát, Salvoni Pietrónak, a Due Riviere ispánjának lányát, **ismertem** jól még süldőlány korából. (27)

I47.

Io osservavo tutti. (71)
Sorra **megfigyeltem** őket. (73)

I48.

- Bah! **Io disprezzo** lei e il suo sospetto, che non arrivo neanche a immaginare! (76)
- Ugyan! - kiáltottam. - **Megvetem** önt a gyanújával együtt, amelyről még elképzelni sem tudom, hogy hová céloz! (79)

I49.

*E qui la signorina Caporale mi parlò delle sei mila lire scroccatele da Papiano, a cui **io ho già accennato** altrove. (169)*

S elmondta nekem, amiről már **említést tettem**, annak a hatezer lírának a történetét, amelyet Papiano kicsalt tőle. (173)

I50.

*Quegli chiuse gli occhi, alzò come un orso una zampa e la tenne un tratto sospesa, aspettando che **io** gliela **stringessi**. (174)*

Az újonnan jött behunyta szemét, mint egy medve felemelte óriási mancsát, s várta, hogy kezét **fogjak** vele. (178)

I51.

*Ma senza denunziarlo... vediamo un po'! se questa sera **io** lo **afferro** per il collo e gli grido: Qua subito il denaro che hai tolto di là, dallo stipetto, pezzo di ladro! (219)*

Ha azonban nem jelentem fel... lássuk csak! Hanem ma este egyszerűen **megfogom** a gallérjánál, s az arcába kiáltom: „Ide azt a pénzt, amit kiloptál a szekrényemből, gyalázatos tolvaj!” (226)

I52.

- *Mi vogliono dunque lasciar solo in questo frangente? - proruppi ancora una volta, esasperato. - **Io non conosco** nessuno, qua a Roma! (241)*

- Szóval mind a ketten el akarnak hagyni a bajban? - kiáltottam még egyszer magamon kívül. - **Nem ismerek** senkit Rómában... (249)

I53.

- *Vivo?! - fece lei, allibita, con le mani tra i capelli.*

- *Vivo! vivo! vivo! - **seguitai io**, con gioja feroce. - Mi riconosceste morto, è vero? affogato là? (266)*

- *Te még élsz? - mondta elsápadva, s arcába csapta kezét.*

- *Élek, élek élek! - **üvöltöttem** vad elégtétellel. Azt hitted, hogy meghaltam, mi? Hogy vízbe fulladtam? (274)*

Átalakítás

I54.

*Né mi riuscì di convincerlo che il tradimento invece lo aveva fatto lui a me, e che avrebbe dovuto non solo ringraziarmi, ma buttarsi anche a faccia per terra, a baciare dove **io ponevo i piedi**. (52)*

S nem is sikerül meggyőzőnöm arról, hogy ellenkezőleg, ő árult el engem, s hogy két kézzel kellene megköszönnie azt, amit érte tettem, térdre vetnie magát előttem, s megcsókolni **lábam nyomán** a földet. (52)

I55.

- *Ma perché lei, - mi domandò, - non ha voluto occhi approfittare de la sua fortuna?*

- **Io, aprove...** (75)

- De hát ön miért nem akarni - kérdezte tőlem - ragadni a szerencse?

- **Hogyan?** (78)

I56.

- *Nient'affatto! Bisogna invece che dica, spieghi che cosa ha inteso di significare con le sue parole e col suo riso imbecille! **Io non comprendo!*** (76)

- Azt már nem - mondtam. - Lesz szíves s azonnal megmagyarázza ostoba nevetését, s hogy mire célzott **érthetetlen** szavaival! (79)

I57.

*Ma **io sentivo ora un dispetto** tanto maggiore, in quanto mi pareva di non esser vestito male. (77)*

Bosszankodásom azonban most annyival nagyobb volt, mert tudtam, hogy nem vagyok rosszul öltözve. (79)

I58.

*Una sera, per esempio, lì nel terrazzino, ove ora solitamente ci riunivamo quand'**io tornavo da cena**, mi domandò, ridendo e schermandosi da Adriana che le gridava eccitatissima: (150)*

Így egy este, megint a teraszon, ahol **vacsora után** most már rendszeresen összegyűltünk, azt kérdezte tőlem - nevetve, és kézzel-lábbal védekezve Adriana ellen, aki izgatottan igyekezett beléfojtani a szót -, azt kérdezte tőlem: (152)

I59.

E daccapo, per un ultimo scrupolo, tornai a contare i biglietti; pur sapendo di certo che tutto il mio denaro stava là, in quello stipetto, mi diedi a rovistare da per tutto, anche dove non era in alcun modo possibile ch'io avessi lasciato una tal somma, (215)

S még egyszer visszamentem a szekrényhez, újra, harmadszor is megszámláltam a bankjegyeket; majd – bár tudtam, hogy a pénzemet mindig együtt tartottam a bőrtárcában – elkezdtem keresgélni a szobában, ott is, ahol teljes lehetetlenségnek látszott, hogy pénzt őrizzen az **ember**, (222)

Kihagyás

I60.

*Ma perché sarei andato a cercar tanto lontano la Fortuna, quand'essa pareva proprio che avesse voluto fermarmi qua, a Nizza, **senza ch'io ci pensassi**, davanti a quella bottega d'attrezzi di giuoco? Ora bisognava ch'io mi mostrassi degno di lei, dei suoi favori, se veramente, come sembrava, essa voleva accordarmeli. (78)*

De hát miért keresném oly messzire a szerencsét, amikor ez, úgy látszik, itt akart megállítani Nizzában, a rulettes bolt előtt! Méltónak kell most mutatkoznom, meg kell becsülnöm kegyét, ha igaz – s minden jel arra vall –, hogy végre meg akart vele ajándékozni. (81)

I61.

*Toise il fratello dal posto di guardia, lì sul baule, **come io volevo**, e arrivò finanche a celiar su l'aria impacciata e smarrita d'Adriana in mia presenza. (173)*

Öccsének meghagyta, hogy hagyja el ajtóm előtt elfoglalt őrhelyét, s odáig vitte a szemtelenséget, hogy nem átallt évődni jelenlétemben Adriana zavart s félénk modorán. (177)

I62.

*«Qua,» dissi, quasi inconsciamente, tra me, «su questo parapetto... il cappello... il bastone... Sì! Com'esse là, nella gora del molino, Mattia Pascal; **io**, qua, ora, Adriano Meis... Una volta per uno! (245)*

- Itt – mondtam szinte öntudatlanul –, itt, ezen a hídon... a kalap... a bot!... Mint ahogy akkor a malomárokban Mattia Pascal, úgy tűnhetne el most Adriano Meis!... Egyszer s mindenkorra! (254)

6.1.2. *Tu*

Posztverbális pozíció

T1-2.

- *Non ero io... Ti dirò. M'hanno scambiato... Io ero lontano da Miragno e ho saputo, come **l'hai saputo** forse **tu**, da un giornale, il mio suicidio alla Stia.*

- *Non **eri** dunque **tu**? - esclamò Berto. (256)*

- *De nem én voltam!... Majd elmondom. Összetévesztettek... Én akkor nem is voltam Miragnóban, s az újságokból tudtam meg, nyilván ugyanúgy, mint **te**, hogy öngyilkosságot követtem el a Stiában.*

- *Tehát nem **te** voltál? - kiáltotta Roberto. (265)*

T3-4.

- *Non **eri tu**?*

- *Crepa, megera! Io sono qua, vivo! Sù, **alzati tu**, bel tomo! (266)*

- *Hát nem **te** voltál?*

- *Dögölj meg, boszorkány! Élek! **Te** pedig - fordultam Pomino felé -, nyavalyás, állj fel már a földről! (274)*

Ellenpélda

T5.

- *Senti: **vattene via tu**, or ora, con le tue gambe, e non cimentarmi più. Vattene, per il tuo bene! Vattene! (48)*

- *Ide hallgass! Takarodj innét... de azonnal, s nehogy még egyszer próbára tégy! Menj el, amíg nagyobb baj nem történik, hallod! (49)*

Értelmi nyomaték

T6.

- *Eh... ma... - obbietto allora Pomino, timidamente, cominciando a sentirsi sulle spine nel vedermi così infatuato. - **Tu** diresti forse... sposarla? (36)*

- De... hát... - vetette ellen Pomino, akinek kezdett gyanússá válni, hogy ilyen lelkesnek lát engem. - **Te** talán azt tanácsolod nekem... hogy vegyem el feleségül? (35)

T7.

Dopo le prime parole, corse con gli occhi alla firma, e mi guardò, sgranando gli occhi:

- **Tu?** (40)

Az első szavak után megnézte az aláírást, aztán tágra nyílt szemmel rám nézett:

- **Te** voltál? (40)

T8.

Entrarono le donne: Pepita, la governante, la signorina Caporale, Adriana.

- Anche **tu?** Che novità? - le disse Papiano con mal garbo. (193)

A hölgyek beléptek a szobába: Pepita, Candida kisasszony, a nevelőnő, Caporale kisasszony és Adriana.

- **Te** is itt vagy? Micsoda meglepetés? - mondta Papiano savanyúan. (198)

T9.

- E come va, Max, - domandò il Paleari, in tono d'amorevole rimprovero, - che **tu**, tanto buono tanto gentile, hai trattato così malamente la signorina Silvia? Ce lo vuoi dire? (200)

- Hogy lehet az, Max - kérdezte Paleari szeretetteljes szemrehányással hangjában -, hogy lehet az, hogy **te**, aki oly jó, oly kedves és lovagias vagy, rosszul bántál ma Silvia kiasszonnyal? Mondd meg nekünk, kedvesem! (205)

T10.

- Mattia! Mattia! Mattia! - prese a dire il povero Berto, non credendo ancora agli occhi suoi. - Ma com'è? **Tu?** Oh Dio... com'è? Fratello mio! Caro Mattia! (256)

- Mattia, Mattia, Mattia! - nyögte szegény Roberto, aki nem hitt szemének. - Hogy lehet...? **Te** vagy az? Istenem... hát lehetséges? Drága öcsém... Mattia! (265)

Több szereplő, felsorolás

T11.

- *Oh Dio, e che sei forse una bambina? Io, con la violenza? Ma no, cara: **tu**, da te, con la ragione dovresti importelo il freno... (27)*
- Istenem, istenem, nem vagy már gyerek, Guendalina! Hogy én erőszakoskodjam veled! Dehogy, édesem! **Te** a magad eszével is ellen tudsz állni a csábításnak... (25)

T12.

*Vedi, Romilda? Abbiamo fatto pari e patta: io ho un figlio, che è figlio di Malagna, e **tu** ormai hai una figlia, che è figlia di Pomino. Se Dio vuole, li mariteremo insieme, un giorno! (269)*

Látod, Romilda, kvittek vagyunk: nekem van egy fiam, aki Malagna fia, s **neked** van egy lányod, aki Pomino lánya. Ha Isten úgy akarja, egyszer majd összeházassítjuk őket! (278)

Kontraszt

T13.

*Se quell'altro non avesse portato i capelli così corti, **tu** non saresti ora obbligato a portarli così lunghi: e non certo per tuo gusto, lo so, vai ora sbarbato come un prete. (109)*

Ha az a másik nem nyíratna volna le oly rövidre a haját, **te** most nem lennél kénytelen hosszúra megnövesztetni, s tudjuk, hogy nem a te ízlésed, ha az arcod olyan borotvált, mint a papoké. (112)

T14-15.

*«Allegro! Sì, caro. Ma io non posso andare in una taverna come te, a cercar l'allegria, che **tu** mi consigli, in fondo a un bicchiere. Non ce la saprei trovare io lì, purtroppo! Ne so trovarla altrove! Io vado al caffè, mio caro, tra gente per bene, che fuma e ciarla di politica. Allegri tutti, anzi felici, noi potremmo essere a un sol patto, secondo un avvocatino imperialista che frequenta il mio caffè: a patto d'esser governati da un buon re assoluto. **Tu** non le sai, povero ubriaco filosofo, queste cose; non ti passano neppure per la mente. (146)*

- Vidáman!... Hogyne, drágám! De én, sajnos, nem járhatok kocsmába megkeresni a vidámságot egy pohár fenekén, mint ahogy **te** teszed. Nem találnám meg ott, de másutt sem! Én kíváházba járok, drágám, előkelő

emberek közé, akik szivaroznak és politikáról beszélgetnek. Mi vidámak, sőt boldogok csak egy feltétellel lehetnénk valamennyien – ahogy az ügyvéd mondja, aki az én törzskávéházamba jár –, csak azzal a feltétellel, ha egy abszolutisztikus jó király kormányozna bennünket. **Te** ezekről a dolgokról nem tudsz, szegény részeg filozófusom, neked az ilyesmi még csak eszedbe sem jut! (147)

T16.

O bianco campanile, tu potevi pendere da una parte; io, tra quei due, né di qua né di là. (254)

Ó, szép fehér harangtorony, **te** nyugodtan dőlhetsz egyik oldaladra, nekem azonban a kettő között se jobbra, se balra nincs helyem. (262)

T17.

Ah, Dio... Senti... Non potresti parlare con me?

- No! - *gli gridai. - Con lei devo parlare. Tu, qua, non rappresenti più nulla. (268)*

Istenem... Hallgass ide... Nem beszélhetnél inkább velem?

- Nem! - kiáltottam. - Vele akarok beszélni. **Te** itt már nem számítasz! (276)

Te helyett igei morféma

T18.

- *Ma, ormai, che sto più a farci? - mi disse. - E' finita! Se si fosse almeno messo con qualche altra, forse...*

- Ah **tu sai** dunque, - *le domandai, - con chi s'è messo? (39)*

- De hát mit keresek én most már? - kérdezte. - Nekem már végem van. Ha Malagna legalább más nővel szűrte volna össze a levet, talán...

- Szóval **tudod** - kérdeztem tőle -, hogy kivel szűrte össze a levet? (39)

T19.

- *E dunque? - dissi io, ridendo acre. - Vedi? Tu non puoi più ottener nulla negando. Te ne devi guardar bene! (40)*

- Tehát? - mondtam én keserűen nevetve. - Látod, **nem nyersz vele** semmit, ha kétségbe vonod apaságát! Őrizkedj is tőle! (40)

T20.

«In che brutto impiccio ti sei cacciato, Adriano Meis! **Tu hai paura di Papiano, confessalo!** (180)

- Be csúnya csapdába estél, Adriano Meis! Valld be, **félsz** Papianótól, (184)

T21.

- *Ma se io per te non potevo esser vivo, Adriana, - gemetti, - meglio che **tu ora mi sappia** morto!* (249)

- De ha már nem élhetek veled, Adriana - nyögtem hangosan -, jobb ha halottnak **tudsz!** (258)

T22.

Si fermò improvvisamente e mi guardò, sconvolto:

- **Tu vuoi tornare** a Miragno? (258)

Váratlanul megállt, s zavartan rám nézett:

- **Vissza akarsz térni** Miragnóba? (266)

Átalakítás

T23.

- **No! Tu con me, mamma! Non mi lasciare, non mi lasciare qua sola!** (48)

- Nem! **Ne hagyj el**, anyám! Ne menj el, ne hagyj itt magamra! (49)

T24.

Tu hai contratto pubblicamente il matrimonio; (271)

Nyilvánosan **megesküdtetek**, (280)

6.2. Helydeixis

6.2.1. Qui/qua

Qui/qua fordítása deiktikus elem

Q1.

- Da' **qua**, - le dissi, - te la leggo io, per intero. (40)
- Add **ide** - mondtam neki -, most már majd én olvasom el neked! (40)

Q2.

- No! Tu con me, mamma! Non mi lasciare, non mi lasciare **qua** sola! (48)
- Nem! Ne hagyj el, anyám! Ne menj el, ne hagyj **itt** magamra! (49)

Q3.

- Subito, via vestiti! Verrai con me. Mi fu sonata non so che campana. Eccomi **qua**. Via, presto! il fagottino! (49)
- Azonnal gyere, öltözz fel! Velem fogsz jönni! A verebek csiripelnek már rólad. Hát **itt** vagyok. Gyerünk, gyerünk, vedd a batyudat! (49)

Q4.

- Ma perché sarei andato a cercar tanto lontano la Fortuna, quand'essa pareva proprio che avesse voluto fermarmi **qua**, a Nizza, senza ch'io ci pensassi, davanti a quella bottega d'attrezzi di giuoco? (78)
- De hát miért keresném oly messzire a szerencsét, amikor ez, úgy látszik, **itt** akart megállítani Nizzában, a rulettes bolt előtt! (81)

Q5.

- «To', **qua** di nuovo? Non t'eri rotto l'osso del collo?» (82)
- No, **itt** vagy?... Hát mi újság? Nem törted ki a nyakadat? (85)

Q6.

- «- Permesso? Stanno ancora **qua** le signore Romilda Pescatore, vedova Pascal, e Marianna Dondi, vedova Pescatore?» (115)
- Jó napot! **Itt** lakik még, kérem, Romilda Pescatore, özvegy Pascalné és Marianna Dondi, özvegy Pescatorené? (118)

Q7-8.

- Adriana! Terenzio! E subito, via! Vedi che c'è **qua** un signore.. Abbia pazienza un momentino; favorisca... Che cosa desidera?
- S'affitta **qua** una camera mobiliata? (128)
- Adriana! Terenzio! Gyerünk gyorsan! Egy úr van **itt**... Egy percnyi türelmet kérek még... tessék bejönni... Mivel szolgálhatok?
- Van **itt** kiadó bútorozott szoba? (129)

Q9.

- *E di dove vieni? - mi chiese con terrore.*

- *Dal molino, strega! - le urlai. - Tieni **qua** il lume, guardami bene! Sono io? mi riconosci? (266)*

- *S honnét jössz? - kérdezte halálra váltan.*

- *A malomárokból, boszorkány! - üvöltöttem. - Fogd, **itt** a gyertya, nézz az arcomba! Én vagyok, megismersz? (274)*

Q10.

- *No! - gli gridai. - Con lei devo parlare. Tu, **qua**, non rappresenti più nulla. (268)*

- *Nem! - kiáltottam. - Vele akarok beszélni. Te **itt** már nem számítasz! (276)*

Q11.

*Ma vattene, almeno! Vattene via, poiché ti piacque di farti creder morto! Vattene subito, lontano, senza farti vedere da nessuno. Perché io **qua**... con te... vivo... (273)*

*De menj el! Menj el Miragnóból, úgysem bánod, ha itt halottnak hisznek, menj el rögtön, messzire, s ne lásson meg senki. Mert én **itt**...veled... (282)*

Qui/qua fordítása nem jelenik meg

Q12.

*Ebbene, si accomodi. Ma è mio dovere avvertirlo che non si tratta propriamente di questo. Potrei **qui** esporre, di fatti, in un albero genealogico, l'origine e la discendenza della mia famiglia e dimostrare come qualmente non solo ho conosciuto mio padre e mia madre, ma e gli antenati miei e le loro azioni, in un lungo decorso di tempo, non tutte veramente lodevoli. (4)*

Hát ahogy kedvük tartja! Mindenesetre kötelességem figyelmeztetni őket, hogy nem erről van szó. Ha akarnám, egy genealógiai táblázatban kimutathatnám családi származásomat, s bebizonyíthatnám, hogy nemcsak apámat s anyámat ismertem, de minden ősómet is s egész életüket, hosszú időkre visszamenőleg, s ismertem minden tettüket, akár dicsőek, akár szégyenteljesek voltak. (5)

Q13.

Lo scrivo qua, nella chiesetta sconsacrata, al lume che mi viene dalla lanterna lassù, della cupola; qua, nell'abside riservata al bibliotecario e chiusa da una bassa cancellata di legno a pilastrini, (6)

Itt írok, ebben az egykori kis templomban, a kupola üvegtetején átszivárgó fényben, a könyvtáros részére fenntartott apszisban, amely alacony faoszlopokból álló ráccsal van elkülönítve, (7)

Q14.

Ecco qua: tutto quello che aveva rubato al padre egli lo avrebbe rimesso al figliuolo nascituro. (42)

Íme, Malagna mindazt, amit ellopott az apától, visszaadta volna most a fiának. (42)

Q15.

E non abbiamo ciascuno lo stesso sentimento, che sarebbe cioè la cosa più assurda e più atroce, se tutto dovesse consistere qui, in questo miserabile soffio che è la nostra vita terrena: cinquanta, sessant'anni di noja, di miserie, di fatiche: perché? per niente! (139)

S nem él-e valamennyiünkben az érzés, hogy megfoghatatlan, ostoba és kegyetlen dolog lenne, ha minden véget érne ezzel a gyenge kis fuvalommal, ami a mi földi életünk: ötven-, hatvanévi unalom, nyomor, fáradság... S mindez miért? Semmiért, (141)

Q16.

- Bujo? Bujo per lei! Provi ad accendervi una lampadina di fede, con l'olio puro dell'anima. Se questa lampadina manca, noi ci aggiriamo qua, nella vita, come tanti ciechi, con tutta la luce elettrica che abbiamo inventato! (139)

- Sötétség... sötétség... önnek sötétség! Próbálja meg, s gyűjtson a lélek tiszta olajával egy kis fényt, majd meglátja... Ha ez a kis lámpásunk, a hit hiányzik, akkor ebben az életben, bármennyi villanyfényt gyűjtünk is, csak bukdácsolunk, mit a vakok. (142)

Q17.

«Perché, del resto,» mi domandavo, «dovrebbe ella curarsi di me, rivolgermi, senza bisogno, la parola? Io qui rappresento la disgrazia della sua vita, la follia di suo padre; rappresento forse un'umiliazione per lei. (143)

- Miért is törődnek - gondoltam -, miért is beszélgetne velem, ha nem érzi szükségét? Mi mást juttatok én eszébe, mint élete szerencsétlenségét, apja örületét... csak megaláztatást jelentek számára! (145)

Q18.

- *Ho tenuto difatti, - mi vidi costretto ad aggiungere, - per molto tempo, **qui**, un anellino, che poi ho dovuto far tagliare da un orefice, perché mi serrava troppo il dito e mi faceva male. (148)*

- Azelőtt, már jó ideje - tettem hozzá kénytelen-kelletlen -, valóban viseltem gyűrűt, amelyet azonban kénytelen voltam egy ékszerésszel lefűrészeltetni, minthogy nagyon szűk volt, és szoritotta az ujjamat. (149)

Q19.

- *E io, - aggiunsi, - non vorrei buscarmi un pugno su quest'occhio **qui**...* (199)

- Én azonban - tettem hozzá - nem szeretnék a fájós szememmel közelebbi érintkezésbe kerülni azzal a bizonyos ököllel... (204)

Q20.

- *Mi vogliono dunque lasciar solo in questo frangente? - proruppi ancora una volta, esasperato. - Io non conosco nessuno, **qua** a Roma! (241)*

- Szóval mind a ketten el akarnak hagyni a bajban? - kiáltottam még egyszer magamon kívül. - Nem ismerek senkit Rómában... (249)

Qui/qua fordítás során explicitté válik

Q21.

*Dall'esperazione con cui proferì queste parole mi parve d'intendere a un tratto la vera ragione per cui Pomino era così addogliato. **Ecco qua:** non tanto Romilda egli forse rimpiangeva, quanto la compagnia che gli era venuta a mancare; (52)*

A kétségbeeséstől, amely arcán tükröződött, megérteni véltem, hogy szegény Pomino mért volt ennyire elbúsulva. **Igen, ez volt az igazi oka:** nem, hogy Romildát siratta, hanem hogy elvesztette társaságát: (53)

Q22.

*In poco tempo, divenni un altro da quel che ero prima. Morto il Romitelli mi trovai qui solo, mangiato dalla noja, in questa chiesetta fuori mano, fra tutti questi libri; tremendamente solo, e pur senza voglia di compagnia. Avrei potuto trattenermici soltanto poche ore al giorno; ma per le strade del paese mi vergognavo di farmi vedere, così ridotto in miseria; da casa mia rifuggivo come da una prigione; e dunque, meglio **qua**, mi ripetevo. (57)*

Rövid időn belül teljesen más emberré lettem. Amikor Romitelli meghalt, egyedül maradtam a könyvtárban a sok könyv között, iszonyúan egyedül, halálos unalomban, s mégsem kíváncsoztam emberi társaság után. Megtehettem volna, hogy csak kevés időt töltök a könyvtárban, de nem volt kedvem a város utcáin mutogatni magamat ebben a nyomorúságos állapotban, a saját házamból úgy szöktem meg, mint egy börtönből, legjobban még tehát aránylag a **könyvtárban** éreztem magamat. (58)

Q23.

*Sono orfana, e debbo star **qua**, trattata come... forse lei se ne sarà accorto. E non ne avrebbero il diritto, sa! Perché non mi fanno mica l'elemosina... (169)*

Árva vagyok, s itt kell élnem **ebben a házban**, ahol úgy bánnak velem, mint... Ön is észrevette nyilván! Holott nincs rá joguk! Nem élek ingyen! (173)

Q24.

- La prego, signorina, - le dissi, - veda un po' di fare intender lei a questo poveretto che potrebbe andare a sedere altrove.

- E malato, - cercò di scusarlo Adriana.

*- E però che è malato! - ribattei io. - **Qua** non sta bene: gli manca l'aria... (172)*

- Kérném, kisasszony - mondtam neki -, legyen szíves, magyarázza meg ennek a szerencsétlennek, hogy üljön máshová.

- Beteg - mentette ki Adriana.

- Épp azért, mert beteg - feleltem. - **Ez nem neki való hely**... Nincs itt levegő, (176)

Q25.

- Ho fatto come quel tale... - ripresi, forzandomi a sorridere. - Cercavo l'asino e c'ero sopra. Avevo le dodici mila lire **qua**, nel portafogli, con me. (225)

- Úgy jártam, mint az a bizonyos szórakozott ember... - folytattam mosolyogva. - Kerestem a szamarat, holott rajta ültem. A tizenkétezer líra a **zsemben** volt, a tárcámban. (232)

Q26.

- Se l'abbia per dato! Ai suoi ordini!... **Qua** conoscono il mio indirizzo! (240)

- Egészségére váljék!... Egyébként rendelkezésére állok. **A házban** tudják a címemet. (247)

Q27.

- Mattia!... La piccina!...

- Sta' zitto! L'ho **qua**, - gli risposi. (267)

- Mattia... a gyerek!

- Hallgass! **Itt** van **karomban**! (275)

6.2. 2. Li/là

Li/là fordítása deiktikus elem

L1.

e ricordo che più d'una volta io mi guardai attorno con una strana costernazione che mi veniva dalla immobilità silenziosa di quei vecchi oggetti da tanti anni **li** senz'uso, senza vita. (15)

Emlékszem, nemegyszer megtörtént, hogy különös rémülettel megálltam valamelyik szobában, s ijedten szétnéztem az öreg bútorok között, amelyek csendesen, mozdulatlanul, használatlanul s élettelenül heverték **itt**, a falak között. (14)

L2-3.

M'ha detto che il tuo Malanno lo han **li** sempre per casa, e che, così all'aria, le sembra che mediti qualche brutto tiro, d'accordo con la cugina, che è una vecchia strega.

- Che tiro?

- Mah, dice che va **li** a piangere la sua sciagura di non aver figliuoli.
(32)

Elmondta a lány, hogy a te Malagnád egyre **ott** ül a nyakukon, s úgy
rémlett neki, akár megesküdné is rá, hogy valami rosszban töri a fejét,
unokanővérével egyetértésben, aki valóságos boszorkány.

- Micsoda rosszban?

- Hát azt mondja, hogy reggeltől estig **ott** ül a nyakukon, s telesírja az
asszony fejét, hogy miért nincs neki gyereke. (30-31)

L4.

*Mi mandarono dapprima due gattini così miseri che si spaventarono subito
di quegli enormi topi, e - per non morir di fame - si ficcavano loro
nelle trappole, a mangiarsi il cacio. Li trovavo ogni mattina **là**,
imprigionati, magri, brutti, e così afflitti che pareva non avessero più
né forza né volontà di miagolare. (56)*

Küldtek két macskát, amelyek azonban olyan nyomorult állapotban voltak,
hogy megijedtek az óriási egerektől, és - nehogy éhen haljanak -
belebújtak az egércsapdákba, s ott megették a sajtot. **Ott** találtam őket
minden reggel soványan, kiéhezetten s oly szomorúan, hogy meglátszott
rajtuk: sohasem fognak annyi erőre kapni, hogy akár csak egy kukkot is
nyávogjanak. (57)

L5.

*C'era tanta gente **là** che buttava a manate oro e argento, come fossero
rena, senza alcun timore, e dovevo temere io per la mia miseriola?
(69)*

Annyi ember volt **itt** körülöttem, akik úgy szórták az aranyat és ezüstöt,
mintha homok volna, félelem és gondolkodás nélkül, épp én féltsem
nyomorult kis pénzecskémet? (70)

L6.

*Mi volta; e vidi una di quelle donne che già sedevano con me attorno al
tavoliere, porgermi, sorridendo, una rosa. Un'altra ne teneva per sé: le
aveva comperate or ora al banco di fiori, **là**, nel vestibolo. (71)*

Megfordultam, s egy hölgyet pillantottam meg; azok közül való volt,
akiket nemrég a játékasztal körül megfigyeltem. Egy szál vörös rózsát
nyújtott felém, egy másikat magának tartott meg. Most vette őket e
percben, **itt** az előcsarnokban, a virágárusnál. (74)

L7-8.

Al terzo colpo fallito, mi guardò e sorrise.

*Lo lasciai **li**, e ritornai nell'altra sala, al tavoliere dove dianzi avevo vinto. I croupiers s'erano dati il cambio. La donna era **li** al posto di prima. (72)*

A harmadik vesztes tét után rám nézett, s elmosolyodott.

Otthagytam az asztalt, s visszamentem az első terembe, ahhoz az asztalhoz, amelynél másodszorra játszottam s nyertem. Ott már új krupiéek dolgoztak. A nő is **ott** volt megint a helyén. (74)

L9.

Pensavo:

*«Riscatterò la Stia, e mi ritirerò **là**, in campagna, a fare il mugnajo.*

(81)

Azt gondoltam:

*„Visszaszerzem a stiai birtokot, **ott** fogok élni, vidéken, molnár leszek.*

(84)

L10.

Entrai nella stazione.

*Per fortuna, il vetturino dell'unico legnetto, quello de la posta, stava ancora **li** a chiacchierare con gl'impiegati ferroviarii: (88)*

Beléptem az állomásépületbe.

*Szerencsére az egyetlen közlekedési eszköz, a postakocsi kocsisa, még **ott** pletykált a vasúti alkalmazottakkal. (92)*

L11.

*Da una parte c'era scritto Uomini e dall'altra Donne; e **li** intombai il mio anellino di fede. (104)*

A helyiség egyik ajtajára az volt ráírva, hogy *Urak*, a másikra *Hölgyek*.

Ide dobtam be jeggyűrűmet. (106)

L12.

*Quando una città ha avuto una vita come quella di Roma, con caratteri così spiccati e particolari, non può diventare una città moderna, cioè una città come un'altra. Roma giace **li**, col suo gran cuore frantumato, a le spalle del Campidoglio. (141)*

Ha egy város olyan életet élt, mint Róma, s oly kiemelkedő s jellegzetes múltja volt, nem lehet belőle modern város, azaz olyan, mint a többi! **Itt** fekszik Róma, összetört, nagy szívével a Campidoglio vállain... (143)

Lì/là fordítása nem jelenik meg

L13.

Va' **là**, ti dico! Se fossi un altro marito, per non farmi soffrire... (27)

Eridj, annyit mondok! Ha jobb férj volnál, nem okoznál nekem annyi szenvedést! (25)

L14.

E lei, intanto, ecco: buttata **lì** su una poltrona, rivolta da continue nausea; (44)

Romilda pedig, szegényke, ezalatt a díványon heverészett, állandó rosszulléttől gyötörten, (44)

L15.

«Ma sì! - ma certo! - ma come no? - ma sicuramente!» poi, come se non bastasse, andò a prendete il mattarello; e se lo pose **lì** accanto, su la madia, come per dire: ci ho anche questo. (49)

„Hát igen! - Természetesen! - Hát hogyne! - No még ez hiányzik!” - Aztán, mintha ez nem volna elég, a konyhaszekrényből kivette a nyújtófát, s maga mellé tette a gyűrődésszára, mintha ezt akarná mondani, hogy: itt van ez is! (50)

L16.

Lei sola, **là** dentro, quella pallottola d'avorio, correndo graziosa nella roulette, in senso inverso al quadrante, pareva giocasse:

«Tac tac tac» (62)

Ő játszott csak igazán, az a kis halvány elefántcsont golyó, kecsesen ugrándozva a rulett fekete-piros óralapján:

- Tak, tak, tak... (62)

L17.

Poi cominciai a sentirmi come in uno stato d'ebbrezza estrosa curiosissima: agivo quasi automaticamente, per improvvisi, incoscienti ispirazioni; puntavo, ogni volta, dopo gli altri, all'ultimo, **là**! e

subito acquistavo la coscienza, la certezza che avrei vinto; e vincevo.
(70)

Aztán különös érzés fogott el, belső, ismeretlen részegség, amelynek hatása alatt ihletetten, gépiesen elkezdtem rakni a téteket. Megvártam, míg a többiek elhelyezték pénzüket, s utolsónak raktam fel a magamét.
(71)

L18.

Ero come elettrizzato. A un certo punto, ebbi l'ispirazione di arrischiare tutto, là e addio; e vinsi. (70)

Úgy éreztem magam, mintha villannyal lennék telítve. Elérkeztem egy pillanathoz, amikor az a meggyőződés vett erőt rajtam, hogy most egyszerre kockáztatnom kell egész pénzemet, nyerni fogok. Nyertem. (72)

L19.

E allora egli mi confessò che me l'aveva mandata lui, là, nell'atrio del casino, quella donnetta allegra, (75)

S ekkor megvallotta nekem, hogy ő volt az, aki a kaszinó előcsarnokában hozzám küldte a barátságos hölgyet, (77)

L20.

Può ella sul serio ostinarsi a credere che per quel giuoco là ci possano esser regole o si possa aver qualche segreto? (75)

Hát ön csakugyan azt hiszi, hogy van ebben a játékban valamilyen szabály? Vagy titok, amellyel nyerni lehet? (78)

L21.

E il giorno appresso, dopo una notte insonne, sconvolta da un tempestoso mareggiamento di pensieri, là nella Locanda del Palmentino, ricevetti quindici copie del Foglietto. (91)

Másnap, álmatlanul töltött éjszaka után, amelynek medrében mint a tenger, oly viharosan hullámzottak gondolataim, kézhez vettem a Híradó tizenöt példányát. (95)

L22.

Ma invano. Sapeva che stavo lì; ma, quand'era sola, fingeva di non accorgersene. Perché? (143)

De hiába vártam: tudta, hogy ott állok az ablakban, s ha egyedül volt, úgy tett, mintha nem venne észre. Miért? (145)

Lì/là fordítás során explicitté válik

L23.

*mia madre, scappata via, così, con quella matta; mia moglie, di là, che... lasciamola stare!; Marianna Pescatore **lì** per terra; (50)*
anyám megszökött egy bolonddal... feleségem amott... da hát őt hagyjuk!... Marianna Pescatore pedig **lábaimnál** a földön, (51)

L24.

*«Né mia suocera né mia moglie,» dicevo fra me, in treno, «sanno di questo po' di denaro, che mi resta in portafogli. Andrò a buttarlo **lì**, per togliermi ogni tentazione. (65)*

- Sem feleségem, sem anyósom - gondoltam, miközben felszálltam a vonatra
- nem tud erről a kevéske pénzről, ami még a zsebemben lapul. Itt fogom hagyni **Monte-Carlóban**, s azzal legalább megszűnik minden kísértés. (65)

L25-26.

*Mi parve dapprima che la palla gli fosse uscita dall'occhio sinistro, donde tanto sangue, ora rappreso, gli era colato su la faccia. Ma no: quel sangue era schizzato **di lì**, come un po' dalle narici e dagli orecchi; altro, in gran copia, n'era poi sgorgato dal forellino alla tempia destra, su la rena gialla del viale, tutto raggrumato. Una dozzina di vespe vi ronzavano attorno; qualcuna andava a posarsi anche **lì**, vorace, su l'occhio. (80)*

Első pillanatban azt hittem, hogy a golyó bal szemébe hatolt, s hogy onnan ömlött annyi vér az arcába, de nem, **szeméből** csak vékony ér szivárgott, ugyanigy orrából is és füléből; a halálos seb jobb halántékán volt, s onnét dőlt a vér a sétány sárga homokjára, hol rögtön megalvadt. Egy tucat darázs zümmögött körülötte; néhány közülük az **arcára** szállt, a szemére. (83)

L27.

*Ecco **là** uno che si guasta il fegato e fa arrabbiare un povero vecchietto per sostenere che Cristo fu il più brutto degli uomini... (102)*

No **nézd** ezt az embert például, aki azzal fárasztja magát s epéjét, hogy elhitesse egy szegény öregúrral, hogy Krisztus a világ legcsúnyább embere... (104)

L28.

Mio padre, Paolo Meis, scapato e insofferente di giogo, era fuggito via di nuovo in America, dopo alcuni mesi, lasciando la moglie e me col nonno; e là era morto di febbre gialla. (106)

apám, Paolo Meis, akinek fékezhetetlen természete semmiféle nyűgöt nem bírt el, újra megszökött Amerikába, s feleségét és gyermekét a nagyapánál hagyta. **Amerikában** néhány hónap múlva sárgalázban meghalt. (108)

L29.

Scusi, non vorrà dir nulla per lei che tutta l'umanità, tutta, dacché se ne ha notizia, ha sempre avuto l'aspirazione a un'altra vita, di là? (138)

Hogyan, kérem, az ön szemében semmi az, hogy az egész emberiség, amióta csak tudunk róla, mindig vágyódott más élet, **túlvilági** élet után! (140)

L30.

E mi recai alla fontanella, che è sotto la rampa del ponte là vicino, per bagnarmi la fronte. Ma, mentr'ero lì, ecco due guardie affannate, che vollero sapere che cosa fosse accaduto. (147)

S azzal a kis kút felé tartottam, amely a szomszédos hídfőnél csörgedezett, hogy megmossam homlokomat. De mialatt a **kútnál** időztem, két rendőr jött felém, akik mindenáron meg akarták tudni, hogy mi is történt velem. (148)

L31.

- *Oh, ma paghiamo il dottor Ambrosini! - esclamai, fingendo di ricordarmi improvvisamente della nota e del servo che attendeva di là. (213)*

- Fizessük ki Ambrosini doktort! - kiáltottam; úgy tettem, mintha hirtelen eszembe jutott volna a számla, s a küldönc, aki az **előszobában** vár. (219)

L32.

Romilda s'alzò per adagiar la bimba nella cuna.

- *Andiamo, andiamo di là, - diss'io. - La piccina s'è riaddormentata. Discuteremo di là. (270)*

Romilda felkelt, s a bölcsőbe fektette a gyereket.

- Gyerünk a **másik szobába** - mondta. - A gyerek elaludt. Majd ott tovább beszélünk. (278)

L33.

Scoppiai a ridere di nuovo.

- Geloso? di me? Va' **là!** (270)

Újra elkezdtem nevetni.

- Féltékeny vagy? Rám? Eredj a **pokolba!** (279)

6.2.3. Qua e là

E1.

*Ora il Pellegrinotto ha scoperto, per maggior sua consolazione, una varietà grandissima di materie nella biblioteca di Monsignore; e siccome i libri furon presi **di qua e di là** nel magazzino e accozzati così come venivano sotto mano, la confusione è indescrivibile. (7)*

Nos, Pellegrinotto tisztelendő úr legnagyobb öröme felfedezte, hogy monsignore könyvtárában mindenféle tárgyú könyv akad, s minthogy - amikor a raktárból átköltöztették őket - **összevissza** dobálták az egész rakományt, ahogy épp kézbe került, leírhatatlan rendetlenség és zűrzavar támadt. (8)

E2.

*Scivolava tutto: gli scivolavano nel lungo faccione **di qua e di là**, le sopracciglia e gli occhi; gli scivolava il naso su i baffi melensi e sul pizzo; (25)*

Minden csúszott rajta: hosszú arcán **ide-oda** csúszkált a szemöldöke s a szeme, csúszkált a bajsza s a szakállá, s csúszkált közöttük bárgyú orra; (23)

E3.

*M'ero spassato abbastanza, **correndo di qua e di là**: Adriano Meis aveva avuto in quell'anno la sua giovinezza spensierata; ora bisognava che diventasse uomo, (113)*

Úgy gondoltam, hogy íme elég volt már a mulatságból, az **utazgatásból**: Adriano Meisnek ez az elmúlt esztendő jelentette a gondtalan ifjúságot, de most itt az ideje, hogy emberré váljon, (116)

E4.

«Ecco, io vi sono stato! Ora, quanta vita mi sfugge, che séguita ad agitarsi **qua e là** variamente. Eppure, in quanti luoghi ho detto: - Qua vorrei aver casa! Come ci vivrei volentieri! (114)

- Lám, hány szép helyen voltam én már! Hányféle sorsot hagytam magam mögött, amely hátam mögött is tovább forog. S hány olyan hely volt, ahol ezt gondoltam: „Itt szeretnék letelepedni, ebben a házban szeretnék élni!” (117)

E5.

Certo, libero, liberissimo, io potevo essere soltanto così, con la valigia in mano: oggi **qua**, domani **là**. (115)

Nyilvánvaló, hogy szabad, teljesen szabad csak így lehetek, az utazótáskával kezemben, egyik nap **itt**, másik nap **ott**! (117)

E6.

Su la porta, al quarto piano, c'erano due targhette: PALEARI **di qua**, PAPIANO **di là**; (127)

Az ajtón a negyedik emeleten két tábla volt: **jobbról** „Paleari”, **balról** „Papiano” felírással: (129)

6.3. Idődeixis

6.1. Oggi, domani

01-2.

Vi seggono, di solito, certi disgraziati, cui la passione del giuoco ha sconvolto il cervello nel modo più singolare: stanno lì a studiare il così detto equilibrio delle probabilità, e meditano seriamente i colpi da tentare, tutta un'architettura di giuoco, consultando appunti su le vicende de' numeri: vogliono insomma estrarre la logica dal caso, come dire il sangue dalle pietre; e son sicuriissimi che, **oggi o domani**, vi riusciranno. (65)

Félbolondok ülnek itt ezeken a diványokon, akiknek a játékszenvedély elhomályosította agyát: a szerencse matematikusai, akik a lehető legkomolyabban azzal bajlódnak, hogy kiszámítsák tudományosan játékukat, s mindegyik külön-külön egész architektúráját állítja fel a játéknak; a véletlen logikáját keresik, ami annyi, mintha vért akarnának préselni egy

köböl. Midannyian biztosak benne, hogy **holnap** vagy **holnapután** sikerül nekik. (66)

03-4.

*Può ella sul serio ostinarsi a credere che per quel giuoco là ci possano esser regole o si possa aver qualche segreto? Ci vuol fortuna! ne ho avuta **oggi**; potrò non averne **domani**, o potrò anche averla di nuovo; spero di sì! (75)*

Hát ön csakugyan azt hiszi, hogy van ebben a játékban valamilyen szabály? Vagy titok, amellyel nyerni lehet? Szerencse kell hozzá; ... nekem **ma** szerencsém volt, azért nyertem. Talán lesz **holnap** is, talán **holnapután** is, reméljük. (78)

05.

*- Eh no, signore mio! no! Occi, sì, l'ho fatto: no lo fado **domani** sicuramente! Se lei punta forte con migo, bien! Si no, no lo fado sicuramente! Gracie tante! (76)*

- Nem, nem, kedves uram! Ma igen... ma megtenni... holnap biztosan nem tenni meg! Ha maga velem akar játszani nagyban... rendben... másképp én nem játszani. Köszönöm szépen. (78)

06.

- Il Foglietto? Non lo conosco.

*- È un giornaluccio di provincia, settimanale, - gli spieghi. - Vorrei averlo. Il numero d'**oggi**, s'intende. (91)*

- Híradó? Nem ismerem.

- Vidéki újság - magyaráztam neki. - Hetenként egyszer jelenik meg. Meg szeretném kapni ... a **mai** számot természetesen! (94)

07-8.

*Certo, libero, liberissimo, io potevo essere soltanto così, con la valigia in mano: **oggi** qua, **domani** là. (115)*

Nyilvánvaló, hogy szabad, teljesen szabad csak így lehetek, az utazótáskával kezemben, **egyik nap** itt, **másik nap** ott! (117)

09.

- Ma io ho da parlarti! - invei il cognato, con fosca maniera, sforzandosi di parlar basso.

- Parla così! Che vuoi dirmi? - riprese Adriana. - Avresti potuto aspettare fino a **domani**. (160)

- De beszélnem kell veled! - felelte Papiano, fenyegetően igyekezve letompítani hangját.

- Hát beszélj! - felelte Adriana. - Mi beszélnivalód van? Nem várhattál volna **holnapig**? (163)

O10.

- Ah brava! L'avremo dunque con noi?

- Per **domani** sera soltanto, - concesse ella, sorridendo. (190)

- Nagyszerű! - kiáltottam. - Szóval velünk tart?

- De csak **holnap** este! - felelte mosolyogva. (195)

O11.

*Io voglio battermi, ecco! battermi subito, **domani** stesso, se è possibile... senza tante storie!* (243)

Párbajozni akarok, erről van szó, azonnal, még **holnap**, ha lehetséges... s nem ekkora feneket keríteni a dolognak! (252)

O12.

*Mi alzai; gli battei una mano su la spalla per calmarlo e gli risposi, prima di tutto, ch'ero già stato a Oneglia, da mio fratello, e che perciò tutti, là, a quest'ora, mi sapevano vivo, e che **domani**, inevitabilmente, la notizia sarebbe arrivata a Miragno;* (273)

Felálltam, vállára tettem kezemet, s elmagyaráztam neki, hogy Onegliából jövök, bátyámtól, s hogy ennél fogva e pillanatban már rengeteg ember tudja, hogy élek, s hogy a hír **holnap** természetesen Miragnóba is elér. (282)

O13.

*Diglielo tu, Romilda, per favore: vedi, m'accusa di tradimento... Ora, che c'entra! è tuo marito, e non se ne parla più; ma io non ci ho colpa... Sù, sù. Ci andrà io **domani** da quel povero morto, abbandonato là, senza un fiore, senza una lacrima...* (274)

Mondd meg neki magad is, Romilda... látod, hogy árulással vádol!... Hisz most már túl vagyunk rajta!... Én azonban nem vagyok hibás... **Holnap** ki fogok menni a sírhoz, a szegény halotthoz, aki egy szál virág nélkül, megsiratlanul fekszik ott... (283)

O14-15.

*Ma se il valore e il senso universalmente umano di certe mie favole e di certi miei personaggi, nel contrasto com'egli dice, tra realtà e illusione, tra volto individuale ed immagine sociale di esso, consistesse innanzi tutto nel senso e nel valore da dare a quel primo contrasto, il quale per una beffa costante della vita, ci si scopre sempre inconsistente, in quanto che, necessariamente purtroppo, ogni realtà **d'oggi** è destinata a scoprirsi illusione **domani**, ma illusione necessaria, se purtroppo fuori di essa non c'è per noi altra realtà?*
(286-87)

De hátha történeteim és alakjaim egyetemes emberi értéke és értelme épp abban nyilvánul meg, hogy felhívják a figyelmet a valóság és az illúzió között ellentétre, vagy ahogy ez a kritikusom mondja, az egyén arca és társadalmi arcképe közötti ellentétre; arra az ellentétre, amely a gúnyos és játszi élet jóvoltából pillanatok alatt elkenődik, minthogy ami **ma** valóság, **holnap**, sajnos, *szükségszerűen* illúziónak fog tűnni, *szükséges* illúziónak! – ha rajta kívül nincs számunkra más valóság. (294)

6.3.2. Adesso

A1.

Perché, quando la Terra non girava...

- *E dállì! Ma se ha sempre girato!*

- *Non è vero. L'uomo non lo sapeva, e dunque era come se non girasse. Per tanti, anche **adesso** non gira.* (8)

Mert amikor még a Föld nem forgott...

- Eridj már! Az mindig forgott.

- Nem igaz. Az ember nem tudta, s ennélfogva olyan volt, mintha nem is forgott volna. Hányan vannak még **ma** is, akiknek nem forog. (9)

A2.

Ora io, guardando Romilda e poi la madre, avevo poc'anzi pensato:

*«Somiglierà al padre!». **Adesso**, di fronte al ritratto di questo, non sapevo più che pensare.* (35)

Én pedig hol az anyát, hol lányát nézegettem, s míg néhány perccel előbb azt gondoltam, hogy nyilván az apjához hasonlít, **most**, ahogy megláttam az önarcképét, nem tudtam, mire gondoljak. (34)

A3.

- Tu diresti forse... sposarla?
- Non dico nulla, io, **per adesso**. Hai paura, forse? (36)
- Te talán azt tanácsolod nekem... hogy vegyem el feleségül?
- Nem mondok én még semmit **egyelőre**. Félsz? (35)

A4.

*Pessimo gusto! E fa dispetto. Potrebbero almeno offrire a tutti coloro che vanno a lasciar lì tanto denaro la soddisfazione di vedersi scorticati in un luogo men sontuoso e più bello. Tutte le grandi città si compiacciono **adesso** di avere un bel mattatoio per le povere bestie, le quali pure, prive come sono d'ogni educazione, non possono goderne.* (65)
Belül már ízléstelen volt az épület. Ez fel is bosszantott. Annyit elvárhatna legalábbis az ember, aki idejön elveszteni a pénzét, hogy kevésbé fényűző, de szebb helyen nyúzzák meg. Nincs olyan nagyváros, amely ne fordítana gondot arra, hogy szépen berendezett vágóhídja legyen, ha igaz is, hogy szegény állatok, jó nevelés hiányában, nemigen találják benne örömeiket. (66)

A5.

*Non ero in marsina, è vero, ma avevo un abito nero, da lutto, decentissimo. E poi, se - vestito di questi stessi panni - quel tedescaccio in prima aveva potuto prendermi per un babbeo, tanto che s'era arraffato come niente il mio denaro; come mai **adesso** costui mi prendeva per un mariuolo?* (77)

Igaz, hogy nem voltam frakkban, de fekete ruha volt rajtam, gyászruha, amely igen rendes volt. Hogy történhetett mégis, hogy előbb az a ronda német nézett hülyének, s szemrebbenés nélkül zsebre vágta pénzemet, **most** pedig ez a másik, ez a spanyol, csirkefogónak néz? (80)

A6.

*Così il giorno dopo tornai a Montecarlo. Ci tornai per dodici giorni di fila. Non ebbi più né modo né tempo di stupirmi allora del favore, più favoloso che straordinario, della fortuna: ero fuori di me, matto addirittura; non ne provo stupore neanche **adesso**, sapendo pur troppo che tiro essa m'apparecchiava, favorendomi in quella maniera e in quella misura.* (79)

Így történt hát, hogy másnap visszatértem Monte-Carlóba. S még tizenkét napig egyfolytában mindennap. Nem volt időm, hogy elálmélkodjam

rendkívüli, majdnem azt mondhatnám, megveszekedett szerencsémén; magamon kívül voltam, valóságos örült. **Ma** már nem csodálkozom a sorson, tudván, hogy mit tervelt ki ellenem, amikor a kezemre játszott. (82)

A7.

Pochi giorni dopo ero a Roma, per prendervi dimora.

*Perché a Roma e non altrove? La ragione vera la vedo **adesso**, dopo tutto quello che m'è occorso, ma non la dirò per non guastare il mio racconto con riflessioni che, a questo punto, sarebbero inopportune. (127)*

Néhány nappal később Rómába értem, hogy ott végleg megtelepedjem.

Miért Rómába és miért nem másutt? Igazi okát csak **most** látom, azok után, amik megestek velem. De nem közlöm még, nehogy ide nem való s felesleges elmélkedésekkel megzavarjam történetem menetét. (128)

A8.

*Veniamo alla Natura. Noi consideriamo **adesso** l'uomo come l'erede di una serie innumerevole di generazioni, è vero? come il prodotto di una elaborazione ben lenta della Natura. (136)*

Vegyük például a természetet! Mi, ugyebár, az embert megszámlálhatatlan nemzedék örökösének tekintjük, a természet lassú-lassú munkája egy bizonyos termékének. (138)

A9.

*La colpa non era degli altri, era mia; **adesso** l'avrei aggravata, è vero, con la menzogna; ma se non volevo, se ci soffrivo, dovevo andar via, riprendere il mio vagabondaggio chiuso e solitario. (150)*

Nem a többiekben volt a hiba, hanem bennem; ha igaz is, hogy újabb hazugságokkal még csak növeltem volna vétkeimet!... (151)

A10.

- Ma il signor Terenzio Papiano, - m'arrischiai di nuovo a domandare, - le ha promesso forse la restituzione di quel denaro?

*- Lui? - fece subito, con un fremito d'ira, la signorina Caporale. - E chi gliel'ha mai chiesto! Ma sì, me lo promette **adesso**, se io lo ajuto... Già! Vuol essere ajutato da me, proprio da me; (170)*

- De ugye, Papiano úr - folytattam felbátorodva - megígérte önnek, hogy visszaadja a pénzt?

- Ő? - kiáltotta haragtól reszkető hangon. - Soha nem kértem tőle vissza! Hogyne, **most** is ígéreti, hogy megfizeti nekem, ha segítek neki, és...
Hát igen, épp tőlem vár segítséget... (174)

A11.

*Mi pare, signor Meis, che noi ci troviamo **adesso** in uno di questi momenti. Gran bujo e gran confusione! (184)*

Nos, úgy érzem, Adriano úr, hogy mi **pillanatnyilag** ilyen korszakba értünk! Nagy a sötétség és nagy a zavar! (188)

A12.

*Io cercai al bujo la mano di Adriana, ch'era fredda e tremante. Per rispettare il suo timore, non gliela strinsi in prima; pian piano, gradatamente, gliela premetti, come per infonderle calore, e, col calore, la fiducia che tutto **adesso** sarebbe proceduto tranquillamente. (199)*

A sötétben újra megkerestem Adriana kezét, mely ezúttal jéghideg volt és reszketett. Nem akartam még jobban elvadítani, nem szorítottam meg elsőre a kis kezét; szép lassan, fokozatosan simogattam, mintha csak új meleget s vele erőt s bátorságot akarnék önteni bele, s bizalmat, hogy **ezután már** minden nyugodtan és rendben fog lefolyni. (205)

A13.

- Ebbene, - fece il Paleari, intontito e commosso. - E che c'entra più **adesso**? (227)

- Nos - mondtá Paleari, aki valósággal megrendültnek látszott. - Hisz **most már** minden el van intézve! (233)

A14.

- Ma sissignore! ma lo so! Sta bene... lei dice bene; ma come vuole ch'io telegrafi, **adesso**? Io son solo! Io voglio battermi, ecco! battermi subito, domani stesso, se è possibile... (243)

- Rendben van, uram, jól van, megértettem. Ön jól mondja... De hogy kívánhatja **most** tőlem, hogy sürgönyözzek? Ismétlem, egyedül vagyok. Párbaajozni akarok, erről van szó, azonnal, még holnap, ha lehetséges... (252)

A15.

*«Chi sa come e quanto,» pensai, smaniando, « strilleranno **adesso** i giornali di questo Adriano Meis misterioso... (250)*

Ki tudja, gondoltam, hogy az újságok mi mindent fognak **holnap** írni erről a titokzatos Adriano Meisről... (259)

A16.

*Eppure niente, forse, vi era accaduto, oltre quel matrimonio di Romilda con Pomino, normalissimo in sé, e che solo **adesso**, per la mia ricomparsa, sarebbe diventato straordinario.* (263)

Holott nyilvánvalóan itt nem történt egyéb nevezetes esemény, mint Pomino s Romilda házassága, s ezt is tulajdonképp csak feltámadásom avatja majd azzá. (271)

A17.

*Forse s'era accasato col padre, nel Palazzo. Figurarsi la vedova Pescatore, che arie da matrona, **adesso**! e quel povero cavalier Pomino, Gerolamo I, delicato, gentile, mansueto, tra le grinfie della megera!* (263)

Valószínűleg apjához költözött a „palazzó”-ba. Elképzelhetni, milyen nagyasszony módra viselkedik **most** özvegy Pescatorené, s milyen büszkén s elégedetten tartja karmai közt a szegény szelid lelkű Pominót! (271)

A18.

- Chi?! - strillò la voce di dentro.

- Mattia Pascal, - ripetei, incavernando ancor più la voce.

*Sentii scappare la vecchia strega, certo atterrita, e subito immaginai che cosa in quel momento accadeva di là. Sarebbe venuto l'uomo, **adesso**: Pomino: il coraggioso!* (265)

- Kicsoda? - sivitotta a hang.

- Mattia Pascal - ismételttem még mélyebb hangon.

Hallottam, hogy az öreg boszorkány elfut az ajtó mellől, s azon gondolkodtam, hogy most vajon mi fog történni. Nyilván előkerül a férfi, Pomino úr, a bátor lovag! (273)

A19.

- Vivo... vivo... Come si fa? come si fa?

- Non mi seccare! - gli gridai. - **Adesso** vedremo, ti dico. (270)

- Szóval élsz... élsz! De hát hogyan lehet... hogyan lehet?

- Ne győződj! - kiáltottam rá. **Most** majd megbeszélünk mindent! (279)

A20.

*Tanta pena allora, sapendomi sparito per sempre, quanto dispiacere
adesso, sapendomi ritornato alla vita. (278)*

Megsiratta akkor, hogy meghaltam, s megsiratja **most**, hogy feltámadtam.
(288)

Felhasznált irodalom

- Albert Sándor (2003a): *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Albert Sándor (2003b): A contresens fogalma a fordításelméletben. In: *Fordítástudomány* 9. Budapest: Scholastica. 44-59.
- Antal László (1967): *Problemi di significato*. Milano: Silva Editore.
- Antal László (1985): *A hatodik mondatrészt*. Budapest: Magvető.
- Baker, Mona [ed.] (1998): *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge.
- Bencze Lóránt (1993): Deixis és referencia. In: Kozocsa Sándor Géza [szerk.] *Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születés-napjára*. Budapest: ELTE, 36-49.
- Catford, John C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. London: OUP.
- Chierchia, Gennaro (1997): *La semantica*. Bologna: Il Mulino.
- Da Milano, Federica (2005): *La deissi spaziale nelle lingue d'Europa*. Milano: Franco Angeli
- Dániel Ágnes (1983): *A fordítói gondolkodás iskolája*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Deme László (1971): *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Denton, John (2201): Who's afraid of otherness? Film translation and the foreignizing/domesticating dilemma. In: Calabrò, Giovanna [a cura di] *Teoria, didattica e prassi della traduzione*. Napoli: Liguori, 115-128.
- Fábián Zsuzsanna (2001): Egy olasz-magyar „hamis barátok” szótárról. In: Gecső Tamás [szerk.] *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest: Tinta Kiadó, 104-114.

- Fábián Zsuzsa (2003): *Olasz-magyar kifejezések és szólások tára*. Budapest: Grimm Könyvkiadó.
- Fillmore, Charles (1971): Toward a theory of deixis. In: *University of Hawaii working papers in linguistics* 3-4. 219-242.
- Gecső Tamás [szerk.] (2000) *Lexikális jelentés - aktuális jelentés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Heck, Richard (2002): *Do demonstratives have senses?* *Philosophers' Imprint* 2. 1-33.
- Holmes, James (ed.): (1970) *The Nature of Translation*. The Hague: Mouton.
- Jakobson, Roman (1966): On linguistic aspects of Translation. In: Brower, Reuber A. [ed.]: *On Translation*. New York: OUP, 232-239.
- Jakobson, Roman (1972): *Hang - Jel - Vers*. Budapest: Gondolat.
- Jonasson, Kerstin (2000) Translation and Deixis. Demonstrative determiners in a French Narrative Text Translated into Swedish. In: Englund Dimitrova (red.) *Översättning och tolkning. Rapport från ASLA:s höstsymposium. Stockholm 1998*. Uppsala, 173-181.
- Cs. Jónás Erzsébet (2000): A fordításból töltekező anyanyelv. A filmcímfordítások mint az élő nyelv lenyomatai. In: *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 256-262.
- Károly Sándor (1970): *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kelemen Sándor (2000): Aktuális jelentés - pragmatikai megközelítésben. In: Gecső Tamás [szerk.] *Lexikális jelentés - aktuális jelentés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 142-145.
- Kiefer Ferenc (1999): *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.

- Kiss Gábor (2000): A give és az ad ige előfordulása... In: Gecső Tamás [szerk.] *Lexikális jelentés - aktuális jelentés*. Budapest: Tinta Könykiadó. 153-167.
- Klaudy Kinga (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga (1996): Back-Translation as a Tool for Detecting Explication Strategies in Translation. In: Kinga Klaudy - José Lampert - Anikó Sohár [ed.] *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99- 114.
- Klaudy Kinga (1997): *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga (1999): Az explicitációs hipotézisről. 1/2. In: *Fordítástudomány*. Budapest: Scholastica, 5-21.
- Laczkó Krisztina (2001) Névmás és referencia. In: *Magyar Nyelvőr* 1. 102-107.
- Leone, Fulvio (1987) *Ricerche di semantica lessicale contrastiva*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Levinson, Stephen 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen (1985) *La pragmatica*. Bologna: Il Mulino.
- Lyons, John (1977/1989) *Semantics*. Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sydney: Cambridge University Press.
- Mason, Ian - Serban, Adriana (2003) Deixis as an interactive feature in literary translations from Pannian into English. In: Toury, Gideon (ed.) *Target* 15:2. Tel Aviv: John Benjamins. 269-294.
- Mounin, Georges (1963): Les problèmes théoriques de la traduction. Paris: Gallimard. Magyarul: Világkép és fordítás. In: Bart István - Klaudy Kinga [szerk.] (1980) *Fordításelméleti szöveggyűjtemény*. Szeged: Tankönykiadó, 40-68. ford: Albert Sándor.
- Newmark, Peter ((1982): *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.

- Nida, Eugene (1964): *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Osimo, Bruno (2000): *Corso di traduzione*. Modena: Guaraldi Logos.
- Paul, Herman (1898): *Prinzipien der Sprachgeschichte* Paul. Halle.
- Perry, John (2001): *Reference and reflexivity*. Stanford. CSLI Publications.
- Pierini, Patrizia (2001): La traduzione come processo di problem-solving. In: Pierini, Patrizia [a cura di] *Lo sviluppo della competenza traduttiva*. Roma: Bulzoni, 123-154.
- Pollmann Teréz (2001a): *Olasz-magyar fordítástechnikai példatár és feladatgyűjtemény*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Pollmann Teréz (2001b): Megőrzés dilemmája a műfordításban. In: *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 379-386.
- Pollmann Teréz (2004): *Olasz-magyar fordítóiskola*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Pólya Tamás (2000): Lexikális jelentés és kontextus. In: Geckső Tamás [szerk.] *Lexikális jelentés - aktuális jelentés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 227-237.
- Radó György (1979): Outline of a Systematic Translatology. *Babel* 4. 187-196.
- Schmidt, Wilhelm. (1963): *Lexikalische und aktuelle Bedeutung*. Berlin.
- Shuttleworth Mark & Cowie Moira [ed.] (1997): *Dictionary of Translation Studies*. Manchester, UK: St. Jerome Pub.
- Stati, Sorin (1978): *Manuale di semantica descrittiva*. Napoli: Liguori Editore.
- Székely Gábor (2000): Lexikális jelentés - aktuális jelentés, és ami köztük van. In: Geckső Tamás [szerk.] *Lexikális*

- jelentés - aktuális jelentés.* Budapest: Tinta Könykiadó. 260-262.
- Szili Katalin (2004): A kontextus szerepe a deiktikus elemek jelentésének meghatározásában. In: "...*még onnét is eljutni túlra...*" - Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 378-384.
- Tátrai Szilárd (2000): Az elbeszélő „én” nyelvi jelöltsége. *Magyar Nyelvőr* 2. 226-238.
- Telegdi Zsigmond (1977): *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Valló Zsuzsa (2000): A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. In: *Fordítástudomány II/1.* Budapest: Scholastica, 34-49.
- Vanelli, Laura (1995) La deissi. In: Lorenzo Renzi, Giampaolo Salvi, Anna Cardinaletti [a cura di] *Grande grammatica italiana di consultazione, III.* Bologna: Il Mulino, 261-350.
- Vinay, Jean-Paul & Darbelnet, Jean (1958) *Stilistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction.* London-Toronto-Paris: Didier.
- Zsilka János (1975) *A jelentés szerkezete.* Budapest: Akadémiai Kiadó.